

Műhelysorozat 1.

ÚJPEST
(Tanulmánykötet)

MŰVELŐDÉSKUTATÓ INTÉZET
BUDAPEST
1982.

TARTALOM

ELŐSZÓ	Oldal
5	
GYÖRI PÉTER: TELEPEK UJPESTEN	7
Bevezető	9
A telepekről röviden	9
Az újpesti telepek	10
A PAMUTHÁZ	17
A Pamutház keletkezése	17
A Pamutház leírása	18
Lakók a Pamutházról	19
A Pamutház társadalma a második világháború előtt	21
A Pamutház mai társadalma a számok tükrében	22
Honnan jöttek a lakók	25
Foglalkozás szerinti megoszlás	26
A lakáshozjutás útja	28
A házon belüli lakásutak	29
A szélső házak	30
A MÁTYÁS-TÉRI HÁZAK	31
Az épületegyüttes leírása	31
A Mátyás-téri városi házak keletkezése	32
Kik kaptak a Mátyás-téri házakban lakást	35
A Mátyás-téri házak régen és ma - egy lakó véleménye	36
A városi házak társadalma ma - a számok tükrében	38
Demográfiai összetétel	38
Munkajelleg-csoport szerinti összetétel	40
Honnan, hogyan jöttek ide a lakók	43
A házakon belüli költözködések	47
Az üzlethelyiségekben lakók	51
DEMSZKY GÁBOR: A LÉC ALATT	55
Alkalmiak és csövesek	57
Alkalmiak és stabilok	73
BERKOVITS GYÖRGY: A LAKÁSELIOSZTÁS ÉS -SZANÁLÁS SZOCIOLÓGIAI PROBLÉMÁI A VÁROSREKONSTRUKCIÓ FOLYAMÁN	79
A régi városközpont társadalma	81
Milyen lakásmódot preferálnak?	89
A felújítás értelmezése	92
A városfelújítás problémái	96
A lakásra várakozás mint az életmód tényezője	116
Források	125

Szerkesztette: Andor Mihály

ISBN 963 521 042 6

Feladás kiadó a M.K.I. Igazgatója,
Feladás szerkesztő: Hidy Péter

82-0443 — Dabasi Nyomda, Budapest — Dabos
Feladás vezető: Balint Csaba igazgató

"Ujpest" című tanulmánykötetünkkel egy új, műhelyszerű sorozatot indítottunk el. Az egyes kutatásokhoz háttéranyagként számtalan tanulmány, interjú, esettanulmány és szociográfia készül. Ezek többsége témájában partikuláris, megírási módjában esetleges, így valóban csak maga a kutató tudja felhasználni végső kutatási jelentésében. Mindig akad azonban néhány, amely önálló műként is megáll, és sokrétűbbé, gazdagabbá teheti valóságismeretünket, bővítheti módszertani tudásunkat.

Sorozatunkban ez utóbbiakat fogjuk kutatásonként kötetbe rendezni, mert olyan minőségüknek ítéljük, amelyek többre érdekesek, mint hogy nyomtalanul beolvadjanak egy-egy összefoglaló tanulmányba.

BERKOVITS GYÖRGY "Ujpest"-kutatása azzal az alapvető célkitűzéssel indult, hogy jelenidejűségében ragadja meg egy város-rekonstrukciós folyamat társadalmi-kulturális hatását. Maga a lakásváltoztatás is jelentős dolog egy ember, egy család életében; számtalan anyagi, életszervezésbeli és kulturális következménnyel jár. Különösen így van ez akkor, ha nem pusztán a lakás, hanem az egész lakásmód változik. Ujpest városközpontjában pedig ez történt. A szanált házak lakosai egy földszintes, kertes lakásmódot cseréltek fel többnyire lakótelepi életmódra, kisvárosi vagy "falusias" szomszédságra és érintkezési viszonyokra a lakótelepek oly sokat emlegetett elidegenedett viszonyaira.

Ezt a folyamatot és ennek a folyamatnak a művelődésre gyakorolt hatását térképezi fel a kutatás.

A kötet első tanulmánya /"Telepek Ujpesten"/ GYÖRI PÉTER munkája. Ebben általános történeti összefoglalást ad a telepek kialakulásáról, és részletes elemzést egy gyári telep /"A Pamutház"/, és egy városi telep /"A Mátyás-téri házak"/ életéről, szociális összetételének alakulásáról.

DEMSZKY GÁBOR "A lécc alatt" című szociográfiája az ujpesti alkalmi munkásokról és alkalmi munkalehetőségeikről ad érzékletes képet.

A kötet zárótanulmánya, a kutatást vezető BERKOVITS
GYÖRGY írása a vizsgált jelenségekör egyik szeletéről, a la-
káselosztás és -szanálás szociológiai problémáiról.

Budapest, 1982

ANDOR MIHÁLY

GYÖRI PÉTER

TELEPEK UJPESTEN

Bevezető

Ujpesten, az Erkel Ferenc, a Klauzál utca, a Papp József tér, Pamutgyár utca által határolt telken fekszik a Magyar Pamutipar Ujpesti Gyára. "Elől", az Erkel Ferenc-utcai oldalon található a gyár főbejáratát, az irodaépületeket, míg "hátról", a telek északi, Papp József-téri végét egy nagy, hosszan elnyúló, sárga lakóház tömbje zárja. Ez a Pamutház. Mielőtt eház mai társadalomával, a lakókat egymással és a gyárral összekapcsoló - mintegy száz évre visszanyúló - ezernyi történelmi, társadalmi, családi szállal megismerkednénk, vessünk egy pillantást a tágabb környékre! Elsősorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen, hasonló munkásközlőnk, telepek találhatók még Ujpesten.

A telepekről röviden

Ahhoz, hogy az Ujpesti telepekről akárcsak néhány szót is szólhassunk, meg kell határoznunk, milyen építészeti, társadalmi képződmények tartoznak véleményünk szerint a "telep" címszó alá. Példaképpen felsorolunk néhány olyan budapesti épületegyüttest, amelyek még ma is állnak, illetve egy-két éve még álltak, és telepnek tekinthetők. Ilyenek a téglagyári telepek /csillaghegyi téglagyár, Kőbányai téglagyár - X., Jászberényi út 43-49. szám - telepe/, a MÁV-telepek, a Duna-parti cigánytelepek /Vadevezős utcában, a volt Vízafozó stb./, Pestlőrincen az Állami telep, Káspesten a Wekerle telep, Kőbányán a Pongrácz telep, az Illatos út és a Gubacsi út sarkán álló Dzsumbuj, a VIII. kerületi Százados-utcai telep, Angyalföldön - a már említett volt Vízafozón kívül - a volt Tripolisz, a Babér-utcai telep, a Kásák Lajos-utcai "Malomházak", a Váci uton a "Hétházak", a "Tizenháromházak" stb.

Kérdésünk az, hogy melyek azok a sajátosságok, amelyek alapján ezek a képződmények egy - másoktól elválasztható - csoportba sorolhatók. Ezzel választ nem tudunk adni. Csak annyit tudunk mondani, hogy ezek az épületegyüttesek mindig valamilyen egységes építészeti koncepció alapján épültek, s ez a koncepció, a megtervezettség általában igen szembeütő. Ehhez hozzáférül,

hogy általában az ilyen épületeket, épületegyütteseket kerítés veszi körül, választja el a környezettől. Gyakran találunk a telep bejáratánál, főbejáratánál portát vagy a telepi gondnok/házmaster/lakását; többnyire a főbejáratnak megfelelő utca, házszám jelöli az egész telepet. Az épületek nem rendelkeznek önálló utcanevvel, házszámmal, csak római vagy arab sorszámmal, illetve a/, b/, c/ betűjelűk van. Egyes telepek önálló élelmiszer-, italbolttal, sportpályával, esetleg iskolával, templommal rendelkeznek. Legfontosabb jellemzőjük azonban, hogy környezetüktől, meghatározott okok miatt, elkülönülnek társadalmlag, amit a fizikai-építészeti jegyek csak külön kihangsúlyoznak.

Ezeknek a városépítészeti egységeknek, telepeknek közös jellemzője, hogy nem egy-egy tőkés, magáember egyéni akciója-ként épültek, hanem vagy az állam építtette azokat, vagy a város /főváros/, vagy valamely állami kézben lévő vállalat, illetve nagyobb tőkével rendelkező részvénytársaság. Többnyire egy-egy kislakás-, munkáslakás-építési akció során jöttek létre. Nem egy esetben eredetileg ideiglenes elhelyezés céljából épült telepek váltak állandó lakóhellyé; találkoztunk Izszerbarakkokból, laktanya-, kórházépületekből, nyilvánosházából, apácázáradból, istállósorokból kialakított telepekkel is. "Közpénzből" épültek telepek a trianoni békekötés után az elcsatolt területekről Budapestre menekültek elhelyezésére; a kispénzű állami tisztviselők és a kilakoltatás elől menekülők egy töredékének, a második világháború során kibombázottak egy része számára stb. Egy-egy nagy gyár, részvénytársaság építtette például az anyaföldi "Malomházakat", a téglagyári telepeket stb.

Az újpesti telepek

Ismereteink szerint Újpesten jelenleg a Pamutházon kívül négy, telepnek nevezhető épületegyüttes található. /Természetesen, mint eddig, ezek után sem foglalkozunk az újabb építészeti állami, vállalati, magánérős ún. új lakótelepekkel./

Az újpesti telepek közül a legnagyobb, a legtöbb lakóval rendelkezik a Nagyvárad utca 32-34. szám alatt található épületegyüttes. Ez a "világvégi" telep a főváros lakott területének a legszélein, a külső Váci-úti Megyeri Csárdánál található. A Váci ut felől az Oligén- és Dissousgázgyár fala, délről az Ungvári

és Nagyvárad utca, majd az Anód utca, míg északról a Bagária utca határolja, melynek másik oldalán már a meyeri tanyák kezdődnek.

A telepen kb. 12-14 földszintes, barakkszerű, hosszú épület van. A bennük lévő lakások szoba-konyhásak /néhányban van előszoba is/, előttük - egymástól kerítésekkel elválasztott - kis kertek láthatók. Sok a toldaléképület, beépített veranda, szűk, műhely, csirkeöl, nyúlól. Az épületek ma már szinte átláthatatlan elrendezésben állnak. A telepen található még két - egymással szemben álló - egyemeletes, nyitottangos épület, amelyek előtt/mögött szintén kis kertek vannak, s közöttük egy szűk sor húzódik. A lakások többsége komfort nélküli, kivétel az a néhány lakás, amelyben a lakók megcsináltatták maguknak a fürdőszobát és a WC-t. A lakók többsége az Izzóban dolgozik vagy dolgozott. Sok olyan család van, amelynek több generációja is a telepen él.

"Tudomásom szerint 902-ben vagy 904-ben épült ez a lakótelep, Károlyi grófok vagy kik építtették" - 42 éves betanított munkás -. "A nagymamám már régebben jöttek ide, még akkor ez grófi lakás volt, ez az egész. Ez az egész telep ilyen cselédlakások volt. Ugyanakkor anyósom idejöttek 35-ben, azt hiszem, mert akkor úgy kellett válogatni a lakásokat, mert drága volt, és hát ok valahogy meg tudták oldani, hogy ide tudtak jönni lakni. Utána már, amikor én jöttem ide, akkor már az Izzóhoz tartozott. Először az IKV-hoz, utána az Izzóhoz, utána újra fölvette az IKV. ... Azelőtt téglagyár volt itt, a gróf Károlynak volt ez a gyára, és akik ott dolgoztak, meg a cselédek lakásai voltak ezek. Az Oligényárnak a helye volt a téglagyár. Amikor én még idekerültem 47-48-ban, akkor még ott lent, ahol most a játszótér van ott még egy igen elhanyagolt téglagyár volt. És utána aztán mindig mindig jobban épült. Hát jó, mondjuk így, nem épült semmi, csak a téglagyárnak a helye elment, ott lett az óvoda, akkor itt lent a játszótér, de a lakások ugyanúgy maradtak mind. Építkeztek már a lakók, kerestették, elkerítették, de úgy mondjuk nem építettek semmit. ... A téglagyár megszűnt 48-ban, Oligényár lett. És maradtak a lakók, legtöbbje." - 50 éven felüli konyhai felszolgáló.

A két egyemeletes épületről M.L. nyugdíjas diszpécser a következőket mondja:

"... szerencsémre itt a telepen meghalt egy idős ember, a kinek a fia nem volt Izzós. Az Izzó kötelezte őt, hogy menjen le az apja lakásába a földszintre. Így kaptam lakást 57-ben. Ez 35 négyzetméteres, egészséges lakás, normális méretű. A szoba, a konyha is az, és van egy 1x2 méteres spejz. És még a régi bért fizettük, amit még 57-ben megállapítottak. Ez a lakás valamikor 4 pengő volt egy hónapra. A WC az közös, egy WC-t használt két család. Ebben az épületben 30 lakó lakik. 12 a földszinten, 12 az emeleten, ez 24, és az épület végén van egy kis box. Ez kis helyiség, talán 2x3 méteres. Ott a régi időkben - amikor a téglagyár még volt - főleg a legényemberek laktak. Egy embernek elég

volt. Most már sajnos családok is ott laknak. Azt hiszem, annak 10 forint a lakbérére. Ott van 6 lakó. Tehát ebben az épületben 30 ember él, és a tulso oldalán 30 ember." /Megjegyzés: a számoknál nyilvánvalóan a főt kevert a családdal./ "Mikor idejöttünk 57-ben, itt nem volt még csatorna és víz. Szerencsére a következő évben, amikor a KIK-nek már át lett adva, akkor lett csatornázva és a konyhában már van vízcsap. De előtte az udvar közepén állt egy nyomos kut és azt használtuk. A WC-k még ilyen áttemelő szerkezettel működtek, kint van az épület végén két nagy betonakna."

A földszintes házakról V.I.-né betanított munkás:

"Ott, ahol már fürdőszoba van, WC, melegvíz, hidegvíz, teljesen komfortosítva van, ott emelték szépen a lakbéréket. Mert itt eredetileg 31 forint ezeknek a földszintes lakásoknak a lakbérére, a két emeletes épületben, ott 25 forint. És itt ebben a hában is, meg ahol még komfortosították, 271 forintira emelkedett vagy 340-ig. ...Sok helyen már beépítették a verandát és így kétszobásra megcsinálták a lakást. Azért nincs itt sok helyen veranda. ...Azelőtt nem voltak kertek, hanem a járda az itt volt közvetlen a veranda előtt. Aztán a háború után így összeszerezték vagy nem tudom, mert én még akkor igen kis lány voltam, és akkor így megtörtént ez a leválasztás. Mindenkinek egy kis portája lett, virágot ültettek meg gyümölcsfát, ki hogyan akarta, gondozta a maga kis kertjét. És nagyon igen szép, kis virágos kertek vannak itt a telepen. Még az emeletes háznál is. Ott nincs kiskert, de a két épület előtt, a belső felén, ahol a bejáratok ajtóik vannak, elég szépen megcsinálták maguknak a kis virágágyásokat. Szépen parkosították, padokat tettek, esténként kiülnek egy kicsit, amikor már ráérnek, ott üldögélnék és igen jól elvannak egymással."

A telepiek elbeszélése alapján tehát eddig szépen, rendben folydogált a telepi élet, mindenki - amennyire tellett tőle - próbált gyarapodni, környezetét szebbé, használhatóbbá tenni. Az utóbbi időben azonban egy-két új jelenség zavarta fel a telep eddigi - ugymond - nyugalmát. Így szólnak erről a lakók:

"Hát, nézze. ...Most már pár év óta igen sok lakó került a telepre, és már általában, szóval minden évben van új lakó, aki ide kerül. Szabadulnak fel lakások, mennek sokan az Izzó-lakótelepre. ...Egy jópár régi van itten, például itt a mi utcánkban csupa régi lakók vannak. Inkább az emeletesházi környék az, meg a másik utcában akad, de ott is kevés, akik új lakók. Áránylag igen rendes családok laknak itt, igen rendes családok, már azok, akiket én ismerek. Azóta, múltá mostmár, hogy jötték ide újak, akad egy-két-három olyan család...hát bizony, aki erősen kifogásolható, olyan szinten, hogy dolguk volt már a rendőrséggel, rendszeres URH-ellenőrzés, meg mit tudom én, mi...Van például egy sokgyerekes anyá az emeletes házban, az eredetileg, mikor idejött a telepre, ide a második szomszédba jött. Akkor volt neki négy apró gyereke, aztán egy 14 éves lányát intézetben, de azokat is el akarták vinni, olyan dolgok miatt, hogy az asszony nem dolgozik, állandóan iszik, a gyerekeket elhanyagolta, emiattóra nem volt pénz, éheztek. ...Ezek

már nyilván voltak tartva a gyámhatósággnál, ismerték őket, hiszen kaptak ők az Ősz utcában egy négyszoba-összkomfortos lakást, de mivel magas volt a lakbérére, elcsereálték oda az emeletes házba egy lakásra. Hiába kaptak nagy lakást a sok gyerek mellé, lényegében a sok gyerekkel mégis egy kis szoba-konyhában húzódt meg ugyanugy. Szóval, ilyen és hozzá hasonló egy-két család van még itt a telepen. ...Eleg sokszor jön ide az URH, ide a telep-re egy kis ellenőrzésre, de hát ez a házmaster kérése is volt, mert hát ezek ott, ahol a rekesz fiú is van, hát igen csunya pár-rókat rendeztek, már családon belül, de nyilvánosan... úgy, hogy ilyen van, de a többsége az igen rendes családok, nem bántja egyik a másikat, dolgoznak rendesen" - betanított munkás.

Egy másik lakó:

"...hát hogy őszinte legyek, nagyon sok cigányt telepítették ide! Soha nem ismertük az URH-t, de most nagyon-nagyon sok-szor jönnek ide ki." A fia: "Ennek az oka a szanálás, igazság szerint, amit Újpesten szanáltak." Anyja: "Igen, a szanálás; nem vállalták az új lakást...ez azóta van, amióta Palotán, Újpesten szanáltak. Itt most már mindenki össze-vissza van keverve, mert akik nem fogadtak el új lakást, azokat ide telepítették...és amikor a rendőrségre elmentünk és jelentettük, hogy a lányomat megátmodták, azt is mondta nekem a rendőr: Maga akarja nekem bemutatni a Nagyvárad utca 33-34-et? Maga nekem ne mutassa be; maguk ott laknak? Mondom, sajnos, szégyenlem kimondani. És olyan véleményem volt a rendőr, hogy nem is akarok róla beszélni! Azóta a kisleányom este öt után ki se mer menni, mert olyan véleményem mondott a rendőr, hogy...Nagyon-nagyon rossz véleményem van a telepről, tessék elhinni. Régebben nem ismertük a rendőrséget; 50-60 éves lakók mennek el innen lakni! Azok mennek el innen lakni, mert szégyenlik... Hat-hét éve van ez."

Természetesen a többség még ha akar, se tud elismerni a telep-ről.

"Mikor kezdődtek az Izzó-lakótelepen - óriási telep, több-száz család lakik itt -, akkor én hiába próbálkoztam. Azt mondták: Magyar elvtárs, te már egyszer kaptál lakást az Izzótól. Hiába mondtam, hogy komfort stb. Akkor már nem volt módom kapni. És ugye már két éves Izzós dolgozók kapnak, van egy-két gyerek. ...De bennünket, nyugdíjasokat nem vesznek már figyelembe. Pedig az egész család Izzós volt. Kivétel nélkül, egyetlen családtagnak nincs, aki nem Izzós" - 65 éves nyugdíjas.

Közben a telep fizikai képe is változott.

"Az az igazság, hogy itt már a tanács se tud kiigazodni, mert engedte, hogy mindenki ezt építse, azt építse, úgyhogy most már a tanács se tudja, hogy mi van itt."

Ez természetesen nem egyedi jelenség. Solt Ottília írja: "A hetvenes évek budapesti szegényei" című munkájában, hogy "majd mindegyik peremkerületnek megvolt és megmaradt a falusias szegény sora is. Ezek közül ma néhány átmenet a 'vadtelepülésbe', vagyis kusza tulajdonjogu területen engedély nélkül felépített házacsok sorába. Mindegyikben sok-sok család lakik albérlő gyanánt, nem la

kás céljából huzott szufnikban, felvonulási épületekben, mosó-konyhákban."

A telep további sorsa ismeretlen, mindig fel-felröppen a szanálás híre, amit aztán egy-egy tető- vagy csatornajavítás rövidesen elfeledtet. Mindenesetre a telep - földrajzi helyzetéből adódóan - nem zavarja az "összképet", a városképet, még "sok boldog esztendő" jóslunk neki.

Térjünk át Újpest egy sokkal konzolidáltabb, az előzőtől eltérő típusu telepének az ismertetésére! Ez a fővárosi Vízművek munkásszállás-telepe. A négy egyforma háztcmből és egy "kisépületből" álló telep a külső Váci ut 102. szám alatt található, ott, ahol a Főti ut eléri a Váci utat. A vaskerítés-sel körülvett épületegyüttes a Váci ut és a Duna közötti szűk sáv egy darabját foglalja el. Ennek a "földszálynak" az érdekessége, hogy megszakítás nélkül egészen Dunakesziig a fővárosi Vízművekhez tartozik, s végig egy - Váci ut 102. - szám jelöli. A házszám körüli bonyodalomhoz tartozik még, hogy ugyanez a száma az angyalföldi "Hétházak"-nak /Váci ut 102./, s ez számos félreértésre adott már okot. A négy épületet a második világháború alatt kezdte el építeni a Fővárosi Vízművek stábját munkái számára. 1947-ben már be lehetett költözni a lakásokba.

Minden épület kétszintes, kétlépcsőházas; szintenként, lépcsőházanként három-három lakással, vagyis összesen 12 lakással. A házak két végén egy-egy földszintes, egy lakásnak kialakított "kisház" található. A négy egymás mellett fekvő épületben összesen 56 lakás van. A kétszintes részek mindegyik lakása kétszoba-konyhás, WC-s, fürdőszobás. A fűtést gázkonvektorok szolgáltatják. A "kisházak" szintén kétszobásak, de itt a szobák nagyobbak; önálló pincével, padlással is rendelkeznek. Itt a lakbér havi 300 forint. A telepen található még egy háromszobás, különálló, hetven éve épült lakóház /eredetileg gépház/, valamint egy újabbban épült kétszintes, hatlakásos ház, mely eredetileg felvonulási épület volt.

A telep kezelője ma is kizárólag a fővárosi Vízművek. A lakások szolgálati lakásokként funkcionálnak. A lakók közlése szerint általában nagycsaládok, régi, megbízható dolgozók kapnak itt lakást. Ha valaki megházasodik a telepen, akkor házastársa csak a vízművek engedélyével jelentkezhet be az itt lévő lakásba. Szintén elbeszélés alapján tudjuk, hogy viszonylag sok la-

kásban két család él együtt, a szülők és a gyerek házastársával. Erre a kétszoba-konyhás megoldás lehetőségét nyújt. A telepen rokonsági egybefonódások nincsenek. Mivel a telepről több információk jelenleg nincs, ezért elégedjünk meg egyelőre ennyivel.

Szintén csak egy-két szóban megemlítnék egy sokkal kisebb újpesti telepet, amely a Vécsey Károly utca 78-80. szám alatt található. A telepet délről - a Vécsey utca felől - és északról - a Sallai Imre utca felől - kerítés határolja, míg a Mikos Kelemen és a Blaha Lujza utca felől zárt soru házak hátsó fala veszi körül. Az elkerített telken megtervezett módon sorakoznak a földszintes házak. Egy-egy épület öt-, illetve hatlakásos, a meglévő hat épületben összesen 36 lakás van. A szoba-konyhás, spájzos lakások, egy-egy kiskerttel megtoldva, rendszerben, egymás mellett, a házak közti utakra nyílnak. A telepet 1948-1949-ben építették, a vizet 1955-ben vezették be. A WC egy különálló épületben, az udvaron van. A telep kezelője az IKV. Eredetileg a második világháború alatt kibombázottak részére építette Újpest városa. Sok a nyugdíjas, aki még akkor költözött ide.

Végül megemlítyük azt a Pamutházról egy-két tömbnyire lévő épületegyüttest, amelyet az Attila, a Pöltenberg, a Nádor és a Tűrr István utca határol. A telken három különálló négyemeletes, négy-négy - római számmal rendelkező - lépcsőházas épület áll, összesen 120, szoba-konyhás lakással. Az utcára néző földszinti üzlethelyiségek jelenleg szinte kivétel nélkül szükség-lakások. Ezek száma kb. 25-30. A három épület által körülvett belsőudvart a Tűrr István utca felől kerítés határolja. A telepet a második világháború után a tanács építtette, jelenleg is tanácsai kezelésben van.

Ezután a valóban csak vázlatos áttekintés után koncentrálnék figyelmünket a Pamutházra, a Magyar Pamutipar munkáslakás-telepére!

A PAMUTHÁZ

A Pamutház és a Magyar Pamutípar nemcsak építészetiileg alkot egy egészet, hanem a ház és a gyár történelme, a lakók-dolgozók élete is egymással szorosan összefonódik.

A Pamutház keletkezése

A gyár 1882-ben épült a Pamutgyár, az Erkel Ferenc és a Klauzál utca közötti telken. A főbejárat akkor még az Erkel Ferenc és a Pamutgyár utca sarkán volt, ahol a lóvasút vágánya húzódott. Az alapító tulajdonos: Roger Tatham angolai textilgyáros, a "Hungarian Cotton Spinning and Weaving Mill of Roger Tatham" nevet adta új, magyarországi gyárának. A telket gróf Károlyi Sándortól, a főti nagybirtok urától vásárolta. /Erről lásd: Hanák P. - Hanák K.: A magyar pamutípar története. Bp., 1964. / A vállalkozást azonban nem kísérte szerencse, s így került igen rövid idő után /1883-ban/ a gyár a Magyar Országos Bank tulajdonába "Első Magyar Pamutfonó- és Szövőgyár" néven. Ebből jött létre négy év múlva a Magyar Pamutípar Részvénytársaság.

Az akkor még hazánkban igen fiatalnak számító iparág megthonítása számos nehézségbe ütközött. Különösen fontos tényező volt - a gazdasági-technikai háttér, környezet fejletlensége mellett - a megfelelő ipari munkaerő hiánya. Ezt a problémát számos gyár, köztük a Magyar Pamutípar Rt is azai próbálta át-hidalni, hogy iparilag fejlettebb területeiről csalogatta ide legalább a legnépélvezhetőbb szakembereket /mérnököket, szakmunkásokat, szerelőket/. A szakemberek letelepítése érdekében a gyárak gyakran lakásokat építettek, illetve béreltek. A munkások, -kolóniák építésével nemcsak a külföldi szakemberek letelepedését akarták biztosítani, hanem a hazai munkások egy részét is próbálták ezzel hosszabb időre magukhoz kötni, ami akkoriban - az ipari munkához még nem szokott munkások tömegeit figyelembe véve - igen bonyolult, gyakran anyagi áldozatokkal járó feladat volt.

A Magyar Pamutípar Rt újpesti gyárában 1885-ben hozták létre - a Pamutgyár területén belül, a régi kultúrterem helyén - 35.000

forintért az első munkáskolóniát. Az első "munkásházat" persze inkább csak a Csehszorból szerződtetett művezetők, mesterek, szakmunkások népesítették be, akik biztosított lakás nélkül aligha vállalkoztak volna a bizonytalan kimeneteli átteleülésre. Az 1907-ben a mai helyen felépített nagyobb lakóház is elsősorban a külföldi szakmunkás családoknak szolgált otthonul. Innen a Pamut-ház közkeletű elnevezése: "a cseh ház". /Hánák: i.m./ A jelenlegi ház "őse" eredetileg - egyes lakók elbeszélése szerint - egy földszintes irodaház volt, amelyet aztán inkább lakásokkal, munkásokkal töltöttek fel. Ezután épült még rá két, illetve három emelet, és kb. a huszas évek elején nyerte el mai, egységesen "megkomponált" formáját.

A Pamutház leírása

Mielőtt a Pamutház mai és hajdani társadalomával, életével közelebbről megismerkednénk, vessünk néhány pillantást magára az épületre! A Papp József tér felel csak egy háromemeletes, hosszú, egybeszabott tömböt látnunk, amelyet leginkább nagy lakranyáépületnek hihetnénk. A tömb két végén egy-egy, önálló tetőrészel elkülönülő kisebb épületet látnunk, amelyek még jobban kihangsúlyozzák a ház megtervezett szimmetriáját. A középén elhelyezett nagy, boltíves kapun belépve, a házmaster-lakás ajtaja és a falon függő lakónévsor, falliújság között elhaladva egy hosszú, szűk, poros udvarra jutunk. Előttünk, a gyár hátsó falához tapaszta az egyemeletes fürdőépület található, két végén a mosókonyhával, szárító helyiségekkel. A fal mentén néhány fa merevedezik a magasába, a fal tövében pedig egy-két motorbiciklironcs, lim-lom hever. Az udvar két szélét egy-egy téglafal zárja, rajtuk kis vasajtó, amelyeken át a már említett szélső épületek részek kertjébe jutnánk /ha nyitva lennének/. A nagy épület - ezzel az elnevezéssel különböztetjük meg a középső, egységes épületrészt a két szélső "kisépülettől" - nyolc, római számmal megjelölt lépcsőháza az udvarról indul.

A nagy épületben 116 lakás van, a két szélső kisházban összesen négy. A Pamutház 120 lakása közül a kisházak lakásai három szobából, előszobából, konyhából, fürdőszobából, belső wc-ből állnak, míg a nagy ház lakásai mind szoba-konyhás, komfort nélküliek /kivéve az V.lépcső, kapu fölötti két lakását, melyek kétszoba-konyhások/. A kisházakba a Pamutgyár utcára, illetve a

lás van. Itt őt helyen van lakás, három helyen padlás lenne. Az tele van galambokkal. ... Nem hiszem, hogy én most a 68. évemben is úgy néznék ki, hogy olyan nagyon büdös lennék, igen? Még most sem, pedig hát jó, hogy a lakásomra nem kell ránézni, mert hát én erről nem tehetek! ... Hát én így vagyok. Erre kíváncsiak? Tessék csak elmondani, mert én megértem, csak legfeljebb én nem jól fejeztem ki magam, elnézést kérek, de én ideges vagyok. Én nem tudok helyesen kimondani dolgokat a három elemivel! Ha nem jól mondom, akkor tessék kiegyenlíteni!" - 68 éves, özevgyi nyugdíjas nő.

Egy másik lakó a házról:

"...jó volna egy kis módosítás ennek a háznak! Hát hiába van mondjuk egy ilyen gyönyörű... most tették karba, mert már nagyon megkivánta a tisztát a gang, hát már 15 éve volt tartozva. És viszont itt 117 lakás van, itt kimondott munkások laknak, és általában azt lehet mondani, hogy 400-450 személy van. Sok kicsi gyerek van, és mindig felujtják, mert az idősebbek meghalnak, akkor mindig új dolgozókkal felujtják, ugye akik a vállalat területén dolgoznak. Hát természetesen ugye a vállalatnak joga van ebben variációzni, hogy csak a vállalat dolgozója jöhet ide. És ahhoz bizonyos szerződést köthet, hogy hát ragaszkodnak a dolgozóhoz, hát, ugye az igazán jó dolgozóhoz. És ... hát mit szeretnénk? Hát ugye, itt módosítás van, meg szociális intézmények, fürdő is van, van kád, medence, amit a vállalat biztosít. De viszont ekkor hazának kell hogy biztosítson, mert itt kimondottan sok kicsi gyerek van, és sokan dolgoznak itt. És hát egy szobakonyhával rendelkeznek. ... Mondjuk, hogy módosítanak, mint ahogy én itt leválasztottam a konyhát egy kis szobai részhöz ugye. De az nem mindenhol egy megoldás, mert nem mindenhol egyformák a lakások. Nem egyformák, és ezért mi 39 fő-rintot fizetünk. Nem nagy összeg, de máma, amikor a mai rendszer egy olyan, olyan... építkezést létesít, hogy fűtőszobát létesítenek, mindent ugye, hát az ember... halad, halad az élettel ugye. És hát ugye nézi az ember, elme egy új lakásba, bizony fáj az embernek a szíve, hogy hát így kell élni, így. Mással meg módosítanak, újja tesznek mindent, korszerűsítnek is főleg. Mert tulajdonképpen ez nem egy lakóháznak épült, akkori időben, mert irodaháznak. A fürdőben... tiz kád van. A legelső öt éves tervben épült egy medence, a gyerekek is tudták használni, csak állítólag most el van dugulva a lefolyó, és nem működik. Addig nem lehet használni, míg meg új épületet, mert bővíttették az öltözőt is, hogy tudjanak a férfiak a szővede területéről is öltözni, zuhanyozni. Szóval, vannak módosítások, a vállalat sokat módosít... a mosókonyha közel van, amit a vállalat biztosít, szárító, a dolgozó öt forintért veheti igénybe, ezt is biztosította a vállalat... én vettem egy mosógépet, mert ha vízhiány van, akkor lezárják a vizet, ki van adva általában országszerte, hogy mennyi vizet használhatnak, vagy milyen időszakban használhassák a fürdőt. Ugyhogy amikor alacsony a vízállás a Dunában, én nem tudják ellátni a lakosságot megfelelőképpen, akkor leáll. " - 50 éves takarítónő.

És mindezt hogyan látja egy szélső épületi háromszobás lakásban lakó:

"Hát kérem szépen ez a ház itt, a Papp József tér 1-ben 120 lakás van. Szoba-konyhás lakások mind. Nincs spejz, nincs előszoba, nincs semmi. Csak szoba-konyha. Egy 6x3 méteres konyha és egy nagy szoba. De gyönyörű nagy méretű. Nagyon rendes ház, a lakások nagy méretűek, tiz kis fürdőszoba van, állandó meleg vízzel, a vállalat látja el meleg vízzel. Őt mosókonyha van, mosógéppel ellátva, szárítóval. Mindent a gyár ad ezeknek a lakóknak! 28-30-40 forint lakbér! Nagyon olcsó! 25 forint volt, és kérem, amióta ezt elhatározták, hogy emeljük, most ugye emeljük, hogy ha változás történt, akkor 15 százalékkal növelik. Hát az semmi! /nevetve/ Hát ilyen lakberek vannak itti! ... Olcsó lakbér, fűdik ingyen, mos, a gyárból jön a melegvíz, nagyon olcsó! Nagyon-nagyon jól meg van ez oldva a gyár részéről, ugye - hogy nagy kedvezményt jelent ez a dolgozók részére. ... Akiket én ismerek egynehányat, elvtársat, akiknél így voltam, hát kalapot le előttük. Különb mint az enyém, mert az övék mind parkettás, én pedig meglepődtem padlóval, amikor 45-ben ide beköltöztem. Ha valamelyik lakás ott nem elég tiszta, akkor feltételezem, hogy a másik befolyást gyakorol rá, hogy tiszta legyen. Akiket én ismerek, azok mind nagyon rendesek, mondom, kalapot le előttük." - 88 éves nyugdíjas művezető, volt párttitkár.

A Pamutház társadalma a második világháború előtt

A gyár egymást váltó tőkés tulajdonosai mindig nagy figyelmet fordítottak arra, hogy megfelelő, stabil, szaképzett tőzsgárda alakuljon ki. A külföldi vagy a hazai textilgyártásban dolgozók elcsábításának, leteleptetésének, helyhez /gyárhoz/ kötésének szokásos módszere volt a különböző természetbeni vagy pénzbeni juttatások alkalmazása. Ennek egyik legfontosabb formája a lakáshoz juttatás volt. A Pamutgyárban ez háromféle alakban valósult meg. A gyár vagy lakást bérelt a dolgozó és családja számára, vagy fizetett egy bizonyos összeget a dolgozónak lakbértérítésként, vagy a Pamutházban adott számúra lakást. A legnagyobb juttatás egy egyszerű dolgozó számára a pamutházi lakás volt; ezt előzőleg vagy utólag bizony "ki kellett érdemelni". Hűséggel, odaadó, jó munkával, lojális magatartással. Ez természetesen nemcsak "becsületbeli", hanem /és elsősorban/ egzisztenciális kérdés is volt a Pamutházban lakók számára, hisz adott esetben - felmondás, rendbontás, szervezkedés - nem kevesebbet, mint lakásukat veszítették el.

Nagyon jellemző erre a helyzetre, hogy a patriarchális függőség számos vonását magánhordta. "Szunday, a gyár egykori tulajdonosa /... mint gazda a birtokát, szerette a gyárát, s mint

gazda a cselédeit, fenytette és jutalmazta munkásait. Persze főként a törzsgárda tagjait, a pamutháziakat, a régóta szolgáló jó munkásokat, akiket személyesen ismert, gyakran megszólított, megbecsült. ... a kiterjedt Szurday-Quitner család a háztartási alkalmazottakat, a szobalányt és az inast is a pamutházi családok tagjai közül választotta ki. ... /A pamutházak/ a szerződösszerű kötelezettségeken és kedvezményeken túlmenően életmódjuk csaknem minden vonatkozásában, még szabad idejükben is a gyárhoz kapcsolódtak. Évtizedekig a szó szoros értelmében a gyár területén laktak - később is csak egy vékony kerítés választotta el a Pamutházat a gyártól -, a gyerekek a gyárudvaron bujdoskáltak, a fiatalok a gyári pályákon sportoltak, a leventecsapatban gyakorlatoztak, részt vettek a hagyományos gyári karácsonyi ünnepségeken, eljárogattak a kultúrházba." /Hanák: i.m./

A pamutházak csoportja ellentétben állt /persze, itt nem állandó konfliktusokra kell gondolnunk/ egyrészt a szintén törzsgárdához tartozó szervezett, nem kedvezményezett munkásokkal, másrészt a törzsgárdán kívüli, időszakos dolgozókkal, "jövendőnyekkel". Közrejártszottak ebben az élethelyzetből, életlehetőségek, elöljárások stb. A pamutházak, kiszolgáltatott-kedvezményezett helyzetüknél fogva, a gyár társadalmán belül elkülönült, egységes ismeretségi, baráti, rekoni hálózattal rendelkező zárt szociológiai csoportot alkottak. Mint látni fogjuk, ennek nyomai ma is megtalálhatóak.

A Pamutház mai társadalma a számok tükrében

1979 októberében kérdőíves felvételt hajtottunk végre a Pamutházban, melynek során személyesen elmentünk minden lakásba, és felvettünk néhány - a lakással és a lakókkal kapcsolatos - adatot, információt. Nem jártunk sikerrel a 120 lakásból 21-ben, mivel ezek lakói a vizsgálat időpontjában nem tartózkodtak otthon. Ez a 17,5 %-os hiány feltehetően nem rontotta szisztematikusan információink reprezentativitását. Az adatokat csak a "nagy ház" lakásaira összesítettük, mert a kisházak lényegesen eltérő jellegzetességekkel bírnak.

A lakások több mint felében /53,6 %/ egy vagy két személy lakik, 78,8 %-ában nem haladja meg a három főt. Ha ezeket a lak-sűrűségű viszonyokat más /részben más/ jellegű/ telepkekkel össze-

hasonlítjuk, akkor - saját megfigyeléseink szerint - azt tapasztaljuk, hogy a Pamutházban ezek a viszonyok lényegesen jobbak. Ennek okát elsősorban abban látjuk, hogy itt magas az egy lakásban lakó idős egyedülállóak és idős házaspárok aránya. Ezzel szemben a házban kevés un. "nagycsalád" lakik, az együttélő háromgenerációs családok aránya 6,3 % /hat család/, és csak egy háromgyerekes család található. A ház elöregedését mutatja a viszonylag magas átlagos életkor is, ami elsősorban a középkorúak igen alacsony /15,4 %/ és a 45 évnél idősebbek közel 50 %-os arányának az eredménye. A 45 év fölötti korcsoporton belül is az idősebbek túlsúlya a jellemző: 56,6 %-uk 65 évnél, 30 %-uk 70 évnél idősebb. Míg az öregek viszonylag túl-, a középkorúak alul-reprezentáltak /a budapesti arányukhoz képest/, addig a fiatalabbak /31 évesnél fiatalabbak/ aránya kb. megfelel az átlagnak.

A 2,53 fő/lakás-sűrűség csak a más, hasonló lakásokkal rendelkező telepkekkel összehasonlítva mérhető "jónak", mivel ez a mutató itt gyakorlatilag az egy szobára vetített lak-sűrűséget jelenti a szoba-konyhás lakás miatt. A lak-sűrűség ilyen alakulásához nemcsak az előregedés járul hozzá, hanem a Pamutgyár szigorú lakáspolitikája is, amely nem enged az ágy- és albérlést, engedélyhez köti a bejelentkezést, törekszik arra, hogy egy lakásban több család ne lakjon.

Ezek után arra vagyunk kíváncsiak, hogy a különböző korcsoportok hogyan, mikor költöztek a Pamutházba, kerültek a Pamutgyárba. A gyárral, a házzal kapcsolatos elbeszélések alapján azt gondoltuk, hogy az idősebbek jóval fiatalabb korukban kezdtek el dolgozni a Pamutgyárban, mint a mostani fiatalok. Felmerésünk azonban azt mutatja, hogy e tekintetben a korcsoportok között csak minimális különbségek vannak, hiszen a Pamutház lakói zömmel 18-21 éves korukban kezdtek dolgozni.

A 61-45 évesek átlag 50 éve dolgoznak a Magyar Pamutiparban, a 46-60 évesek átlag 35 éve dolgoznak a Magyar Pamutiparban, a 31-45 évesek átlag 18 éve dolgoznak a Magyar Pamutiparban, a 20-30 évesek átlag 7,5 éve dolgoznak a Magyar Pamutiparban. Feltehető azonban, hogy a "régii pamutosok" közül többen nem számítják a munkában töltött idejükhöz a 11-16 évesen, illegálisan ledolgozott éveket.

"12 éves koromban kezdtem bejárni az üzembe, vacsorát vittem a szüleimnek. Anyám szövőnő volt, odaálltam a gépe mellé és

néztem, hogyan csinálja. Megtanultam én is szöni. 13 éves koromban már a gép mellett dolgoztam. Persze, munkakönyvem nem volt, kifutóként szerepeltem, mert így olcsóbb volt a gyárnak."

"1912-ben léptem be. Aznap, amikor először bementem, nem töltöttem be a 11. évet /csak rá két nappal/. Erős lány voltam, többnek látszottam, a nővérem könyvére mentem be dolgozni. A gyűrűsfőbába kerültem, ezt szerettem a legjobban, de mindenütt tudtak használni. Dolgoztam én anynyit, mint egy felnőtt."

/Idézi Hanák, i.m./

"11 éves volt anyukám, mikor itt dolgozott. Sőt, nem is az ő munkakönyvével kezdett el dolgozni, hanem a nővére munkakönyvével, mert ő nagyon fiatal volt és nem vették be. Szóval, mindegyikünk hát olyan korán kezdett el dolgozni, hogy nem egy kis idő, hanem igen-igen sok. Hát ugye én is 13 éves voltam, és iskolát nem tudtam kijárni, csak hatot. ...1933-ban vették fel kifutónak, miután fiatal voltam és nem mehettem mindjárt gépre. Akkor ki kellett váltani a munkakönyvet, de már akkor a nővérem dolgozott." - 50 éves takarítónő.

Abban a tekintetben viszont lényeges különbségek vannak az idősebbek és a többi korosztály között, hogy milyen arányban dolgoznak/dolgoztak a Pamutgyárban.

A 20-30 évesek 57 %-a dolgozik/dolgozott a Pamutgyárban, a 31-45 évesek 54 %-a dolgozik/dolgozott a Pamutgyárban, a 46-60 évesek 58 %-a dolgozik/dolgozott a Pamutgyárban, a 61- évesek 90 %-a dolgozik/dolgozott a Pamutgyárban.

A 60 évesnél idősebbek 90 %-a "pamutos", míg az ennél fiatalabbaknak alig több mint fele. Ez utal a ház és a gyár közötti kötődés gyengülésére, arra, hogy a régi dolgozók leszármazottai /akik itt lakást örökölték/ nagyobb részt vállalnak más-más munkát, illetve többen választanak maguknak a gyáron kívüli házastársat.

Azt figyelhetjük meg, hogy a fiataloknál a gyárhoz való kötődéssel párhuzamosan a lakáshoz való kötődés is gyengül /ezt a későbbiekben részletesebben is megnézzük/, míg a középkorúknál és idősebbeknél /45-65 év/ a gyárhoz való kötődés gyengülésével nem jár együtt a lakáshoz való kötődés /kötöttség!/ gyengülése. Az öregek /65 év felettiek/ a lakáshoz, és mint láttuk, a gyárhoz egyaránt erősen kötődnek /kötöttek/. Habár mi mindig csak az "itt maradtakról" tudunk beszélni, a lakáshoz való kötődés/kötöttség erősségét jól mutatja az a tény, hogy a 45 évesnél idősebbek - akik a ház lakóinak 47,2 %-át teszik ki - átlagosan 35 éve laknak a Pamutházban. A lakások bérletének ez

a lassu cserélődése, az ilyen tekintetben is meggyilvánuló zárt-ság, fontos és általános jellemzője a megmaradt gyári kolóniáknak, munkás- és szegénytelepeknek. Ez nemcsak más területekről, hanem a vadtelepülés-jelleű, "átmenetibb" képződményektől is élesen megkülönbözteti az ilyen telepeket.

Honnan jöttek a lakók?

Már volt szó arról, hogy a Pamutház milyen fontos szerepet játszik a gyár munkaerő-politikájában, pontosabban a munkaerő letelepítésében, megkötésében. A jelenleg itt élők között már nem találjuk meg a századforduló körül idetelepített külföldi szakembereket, csak leszármazottaiknak azt a - feltehetően kisebb - részét, amely nem tudott az idők során a Pamutházból "kiemelkedni", "kitörni".

A most itt lakók közül a legnagyobb csoportot az itt születettek képviselik 30,4 %-os aránnyal. Ezek azonban zömmel nem a régebben itt születettek közül kerülnek ki; 70,4 %-uk 20 évesnél fiatalabb. A nem itt születettek 60 %-a vidékről került a Pamutházba. Ez az arány annak az eredménye, hogy a Pamutgyár mindig nagy előszeretettel toborzott viszonylag olcsóbb, általában szakképzetlenebb munkaerőt vidékről. Ezek többségükben nők voltak, akik általában nem kaptak a gyártól közvetlenül lakást, hanem egy művezetővel vagy szakmunkással kötött házasság révén jutottak gyári lakáshoz. Több olyan esettel is találkozunk, hogy két-három, azonos faluból felhozott lány, lánytestvér kapott annak idején a Pamutházban egy konyhát. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy bár a vidékiek beköltözése fokozatosan csökken /a ház általános "elöregedésével" párhuzamosan/, az egyes korcsoportokon belül a vidékiek aránya nagyjából állandó; 50 % körül mozog. Ilyen arány a 20 évnél fiatalabbaknál nem mutatható ki, mert ezek 94,5 %-a még születése évében került a Pamutházba, vagy itt született. Ez azt jelenti, hogy az elmúlt húsz évben 20 évesnél fiatalabb és egy évesnél idősebb gyermekkel rendelkező családok gyakorlatilag nem költöztek a Pamutházba. Ennek a jelenségnek az okát nem sikerült felderítenünk. Megfigyeléseink arra utalnak, hogy ez a Pamutgyár lakásjutatási politikájával függ össze, mely egyrészt a régi /nagyobb gyermekkel rendelkező/ munkásokat "jutalmazza" utólag, másrészt a fiatal /gyermektelen vagy egyévesnél kisebb gyermekkel rendelkező/, kezdő pamutos házaspárnak

"előlegezi" - szerződéssel egybekötve - a lakást. Jól tükrözik ezt a következő adatok: a gyárba kerüléstől számítva

a 61- évesek átlag 11 év múlva kaptak lakást,
a 46-60 évesek átlag 6 év múlva kaptak lakást,
a 31-45 évesek átlag 7 év múlva kaptak lakást,
a 20-30 évesek átlag 1 év múlva kaptak lakást.

Ugyanakkor a fiatalok házhöz, gyárhoz való kötődésének/kötöttségének a lazulását jól mutatja, hogy a 20-30 év közöttiek kevesebb mint 10 %-át teszik ki az itt születettek, holott feltehetően 20-30 évvel ezelőtt is hasonlóan magas lehetett az akkor 20 évesnél fiatalabbak körében az itt születettek aránya. Ezek nagyrésze valószínűleg már máshol vállalt munkát, s máshol sikerült lakáshoz jutnia.

Foglalkozás szerinti megoszlás

A Pamutház társadalmának összetételét több, egymással összefüggő tényező alakította/alakítja ki. Ezek közül a legmeghatározóbb a gyár jellegzetes textilipari munkaerő-ligéje, amely nagy számú női betanított munkásra és kevés szakemberre irányul. A másik fontos tényező a gyár letelepítési, lakásjuttatási politikája. Emellett befolyásolja még a Pamutház társadalmának jelenlegi összetételét a letelepítettek munkaszervezetben elfoglalt helyének megváltozása, az itt lakók gyermekeiknek szakképzettsége, és nem elhanyagolható mértékben az idők során kiköltözők foglalkozás szerinti összetétele.

Megfigyeléseink szerint a gyár lakásjuttatási politikája - legalábbis a gyár szempontjából - sikeres volt. A Pamutházban lakáshoz jutottak közül sokan nyugdíjas korukig a gyárnak dolgoztak. Ezek egy része ma is itt él a Pamutházban, már mint nyugdíjas; arányuk: 46,7 %, igen magas. Ezek több mint fele volt fonó-, szövőnő.

A Pamutház társadalmának legnagyobb csoportját űk alkotják, az összes lakó 24 %-át űk képviselik. A fonó- és szövőnők a szakképzettség tekintetében speciális helyzetben vannak, mert 1959-ig munkájuk betanított munkának minősült, azóta 15 éves gyakorlat után automatikusan, egyébként szakmászító tanfolyam elvégzése esetén szakmunkának számít.

Szintén az iparág jellege miatt speciális a lakatosok, géplakatosok helyzete, mert szaktudásuk, tevékenységük a gyáron be-

lül kulcsfontosságú, privillégizált státuszt biztosít számukra. Ez közel a művezetőkéhez hasonló rangra emeli űket.

A Pamutház társadalmának időbeli alakulását - részletesebb adatok híján - a foglalkozási csoportonkénti aktív nyugdíjas arányok összevetése segítségével követjük nyomon. A leglényegesebb változás, amit megfigyelhetünk, hogy meglepően alacsony a lakók között az aktív fonó-, szövőnők aránya /8,7 %/, kb. egyharmada a nyugdíjas fonó-, szövőnőkének. Ezzel szemben az aktív szakmunkások /nem szövő/ aránya több mint kétszerese a nyugdíjasokénak /16,6 %, 7,1 %/. Ez hasonlóan érvényes a lakatosokra is. A szellemi foglalkozásuaknál is jóval meghaladja az aktívak aránya a nyugdíjasokét, főleg az adminisztratív dolgozók körében. Ezek az arányváltozások a régebben itt élők, illetve fiatalok szakképzettségének emelkedését és a szakképzettebbek nyugdíjkorhatár előtti nagyobb arányú kiköltözését jelzik.

Az egyéni havi átlagos jövedelmek foglalkozási csoportonkénti alakulása semmi meglepőt nem mutat. Az azonban figyelemre méltó tény, hogy a Pamutház társadalmának legnagyobb csoportja: a nyugdíjas fonó- és szövőnők havi átlagos jövedelme /nyugdíja/ 1900 forint. Az előzőekben mondottakat támasztja alá, hogy a nyugdíjasok közül a lakatosok és a művezetők jövedelme emelkedik ki egyértelműen: eléri az aktív fonó-, szövőnők, betanított, illetve segéd munkások jövedelmét.

Az egy főre jutó havi átlagos jövedelem a családok 55 %-ában 2100 forint alatt van. Ide elsősorban a nyugdíjas házaspárok, egyedülállóak, valamint a fiatal, szakképzetlenebb, gyerekes családok tartoznak.

Vizsgálatunk során felmértük a lakók iskolai végzettségét is. Ennek eredményei pontosan megegyeztek a foglalkozási csoportok szerinti megoszlás eredményeivel. A szakképzetlen nyugdíjasok 4-6 elemi iskolai osztályt végeztek, a szakképzetten egy része szakiskolát, 1-2 polgárit végzett. Az aktív szakképzetlenek /ideértve a szövőnőket is/ a 8 általános végeztek, a szakmunkások iparitanuló iskolát végeztek. Az adminisztratívok között egy-két érettségizett van. Három főnek van egyetemi, főiskolai végzettsége.

A lakáshozjutás utjai

Eddig leírtuk életkor, születési hely, foglalkozás szerint, hogy kik élnek a pamutházi lakásokban. A lakáshozjutás, az itt maradás fontosabb tényezőit is felvázoltuk. Ha most konkrétan is megnézzük, hogy a jelenleg itt élők milyen utakon jutottak pamutházi lakáshoz, akkor a következőket tapasztaljuk.

A lakók legjelentősebb része /a családok 57,9 %-a/ közvetlenül a gyártól kapta a lakást. A másik jelentős csoportot azok alkotják, akik szülei, rokonai révén örökölték a lakást /26,3 %/. A 95 családból 11 a Pamutházon kívül lakását cserélte itte-nyre. Két olyan család található, ahol a családfe szövetmester volt, és a háboru után az előző - a gyár által bérelt - háromszobás lakásból költöztették ide. Két család szintén közvetlenül a háboru után került ide, mert kibombázták őket. Akik örökölték, cserélték, vagy közvetlenül a háboru után kapták a lakást, azok is /a családból legalább egy személy/ a Pamutgyár dolgozó, és csak annak engedélyével jöhettek ide.

Foglalkozás /nyugdíjas is/ adminisztratív művezető lakatos szakmunkás szövető egyéb	A gyártól közvetlenül kapta a lakást fő	Az összes lakó közül %
6	10,9	10,7
12	21,8	8,5
9	16,4	6,3
10	18,2	23,7
11	20,0	32,7
7	12,7	8,9
	100,0	

Akik a lakást közvetlenül a gyártól kapták, azok közül a művezetők, a lakatosok és a szövetők esetében tér el lényegesen az így lakáshoz jutottak aránya a lakónépességen belüli részarányuktól.

A szövetők lakónépességen belüli arányuknál jóval kisebb részben kapták közvetlenül a lakást, míg a lakatosoknál, művezetőkénél a helyzet ennek a fordítottja. Ez abból adódik, hogy a Pamutgyár legszívesebben azoknak a családoknak adott lakást, ahol a férj is /művezetőként vagy lakatosként/ és a feleség is /általában szövetőként/ a gyárnak dolgozott.

A házon belüli lakásutak

A lakáshozjutás utjai a Pamutházba való bekerüléssel még korántsem zárulnak le. Ugyanis a harmincas évekig az az általános rendszer uralkodott, hogy egy szoba-konyhás lakást nem egy családnak utalt ki a gyár. Idősebb lakók elbeszéléséből tudjuk, hogy az első időben szokás volt egy-egy népesebb, csehországból vagy vidékről verbuvált "legény bandát" vagy "lány csoportot" egy lakásban elszállásolni. A harmincas évek után a gyár egyre gyorsuló ütemben próbálta megvalósítani az egy lakás-egy család rendszert. Ezért egyre több család költözött át a Pamutházon belül önálló lakásba. Ezzel megszűnt az idegen családok "társbérlete", de mindig újratelemtődött/újratelemtőlódik a különböző generációju családok együttélése. Ez egyúttal az, hogy ha a házban megüresedik egy lakás /kiköltözés, elhalálozás miatt/, akkor azt sok esetben egy addig együttélő család egyik része kapja meg. A Pamutgyár törekszik az ilyen együttélések felszámolására is, csak a gyár engedélyezheti a házastárs bejelentkezését, nem "örül" a nem-pamutos házaspárnak; az albertet tiltja.

Emellett a belső mozgás mellett egy számunkra igen érdekes házon belüli vándorlás is kirajzolódik. A harmadik emeleti "padlások" 22 négyzetméter alapterületűek, alacsonyabbak és sötétebbek, mint a többi lakás. Az emeleti lakások alapterülete 32 négyzetméter, a földszintieké 34-42 négyzetméter. A lakások méretének ilyen - más esetekben talán jelentéktelennek tűnő - különbsége itt a lakók mozgási folyamatának lényeges tényezője. Mióta a gyár az egy lakás-egy család rendszerének fenntartására törekszik, azóta az újonnan jött fiatal házaspárok általában a harmadik emeleten kapnak először lakást, ott alapítanak családot, majd egyre "lentibb" lakásba törekcszenek. Ezt akkor valószínűsíthetjük meg, ha valamilyen okból megüresedik egy lakás, vagy ha lakásukat el tudják cserélni egy lenti lakóval. Cserére azért van mód, mert "lent, különösen a földszinten" - ahol nagyobb lakások vannak - néhány öreg házaspárnak "már nem kell" a "nagy lakás", s ezért hajlandók felköltözni a fiatal, gyermekes családok helyére. Ezek az öregek pár évtizeddel korábban ugyanezt a lakásutat bejárták. Egy idő után a harmadik emeleti lakás újból megüresedik, és a folyamat kezdődhet előlről.

A szélső házak

Nem lenne teljes a kép a Pamutházról, a Pamutház és a gyár kapcsolattrendszeréről a szélső kisházak státuszának, funkciójának ismerete nélkül. Egy ott élő lakó mondja:

"És kérem szépen, az a helyzet, hogy a Klauzál utca 9. és a Pamutgyár utca 4., ez a ház és a másik oldalon, ezek igazgatósági lakások voltak. Itt csak az igazgatók laktak hajdában, főmérnök, igazgató, a főnö igazgatója, mit tudom én, hát ezek lakták ezt. A dolgozóknak szoba-konyha volt. Na és aztán, engem negyvenötben azért idehoztak /megjegyzés: ő lett a párttitkár/ és azóta lakom itt."

Egy "nagy házban" lakó:

"A két széle az három szobásokból áll. Ilyen művezetőknek, mestereknek, ...szóval, ilyen mérnököknek, kazángepész vezetőknek, szóval, ilyen fő-...vezető embereknek."

A Pamutgyár hajdani félfundális, patriarchális működésére mi sem volt jellemzőbb, mint az a tény, hogy nemcsak munkások, hanem a gyár vezetői is gyakorlatilag a gyárban laktak, szinte a munkásokkal együtt, de azért megfelelően elválasztva. /Ez természetesen nem vonatkozik a gyár tulajdonosaira, akik a város reprezentatív területein laktak./

A szélső házak státusza ma is némileg a régihez hasonló. Az egyik lakásban egy kohómérnök él a feleségével és egyetemista lányával, egy másikban a Pamutgyár egyik főművezetője, akinek a felesége a gyár munkásnő-otthonában volt nevelő. A másik szélső házban lakik a gyár textiltechnikus, aki 21 éves kora óta dolgozik a gyárban. Végül, a negyedik lakásban él a gyár első párttitkára, volt üzemi bizottsági elnöke, a pártköri vezető volt titkára. A vele való beszélgetés egy részlete világítja meg talán a legjobban a szélső házak hajdani és jelenlegi viszonyát a nagy házhoz.

"Itt, ahol én orgonát ültettem, ott egy fal volt. /Megjegyzés: a nagy ház udvarát és a kisház kertjét elválasztó falról van szó. /Olyan kommunisztákkal voltam én megáldva /nevetve/, hogy a vezetőségben volt egy Kaszás nevezetű egyén, lakatos volt, és amikor arról volt szó, olvasztam kérem, hogy 'ledőltek a válasszafalak', akkor kérem szépen, kiküldött ide két kömvest és ledöntötték a kerítést! Ez falkerítés volt kérem szépen. Így értelmetlen, szünjenek meg a válasszafalak! ...Nemost akkor, amikor én idejöttem, akkor itt a gyerekek, kutya, minden szaladgáltak és ezért kérem, csináltam itt ezt a kerítést."

A MÁTYÁS-TÉRI HÁZAK

Újpesten, a Mátyás tér északi részén /a Pöltenberg, a Nádor, a Tűrr István és az Attila utca által határolt telken/ állnak az ún. városi házak, amelyek mind méretükkel, mind építészeti jellegükkel kíválnak környezetükből.

Ha a Nádor utcán indulunk el, akkor busszal pár percre alatt beérünk Újpest központjába, az Állami Áruházhoz. Ellenkező irányban, a városi házaktól északra, a Tűrr István utcán túl, egészen a Főti utig régi és új kertes családi házak sora húzódik. Az Attila-utcai oldalon egy kis református kápolna áll, mögötte a Városi Körház, mely egészen a Baross utcáig nyúlik ki. Itt a Dózsa Stadion, innen a második utca az Irányi Dániel utca, ahol szintén Újpest városa által építtetett városi házak állnak. Ha tovább folytatnánk utunkat, akkor hamarosan a külső Váci uti gyárakhoz érkezünk. Ha a Nádor utca felé indulunk el a Pöltenberg vagy a Tűrr István utcán, akkor - egy-két családi ház, egy-emeletes házas utcát érintve - a Papp József térre jutunk, ahol a Magyar Pamutipar régi munkáskolóniája, a Pamutház található.

A Mátyás tér, s rajta a városi házak szinte Újpest földrajzi középpontjában helyezkednek el. Azonos távolságra vannak innen az újpesti tanyák és a centrum, Rákospalota és a külső Váci út. A környék gyárjai, üzemei - amelyek akár gyalogosan is elérhetők - régen is, és ma is nagymértékben meghatározták az itt lakók munkahely-választását.

Az épületegyüttes leírása

A Mátyás-téri városi házak 1979-ben szükkéről citromsárgára és narancssárgára átfestett épületei "u" alakban helyezkednek el az Attila, a Pöltenberg, a Nádor utca mentén; a Tűrr István-utcai részen egy hosszú dróthálós kerítés húzódik, két vas-kapuvall, amelyeken keresztül az épületek által körülvevett parkba, kertbe juthatunk be. A kapuval szemben /a Pöltenberg utcán/ mássik két kapu található, amelyek elválasztják a városi házak középső épületsoportját a két szélsőtől. A középső épületsoport

közepén egy háromemeletes épületrész áll, tetején Újpest városa címerével.

A Mátyás-téri városi házakban összesen 154 lakás van; ebből husz kétszobás, kb. tíz egyhelyiségű szuterén, a többi 124 lakás szoba-konyhás. A szoba-konyhás lakásokban van előszoba, innen nyílik a külső konyha, a WC és a szoba. A konyhákat kiegészíti mindenhol egy 1x2 méteres alkóv- vagy előszoba-sarok jellegű rész, amelyet a lakók többsége fürdőszobává, fürdőfülkévé alakított át. A szobák parkettázak; az első emelettől mind-egyik az utcára vagy a belső kertre néző kis erkéllyel egészül ki. A lakások világosak, általában jó állapotban vannak, gázkonvektorral felszereltek, alapterületük 36-38 négyzetméter. A kétszobás lakások ugyanilyenek, csak a szobából még egy kisebb szoba 2,5x3,5 méteres/ is nyílik; teljes alapterületük 48-52 négyzetméter. Mindegyik a Mátyás térre néz; közülük tíz a középső, "A" épületben található.

A Mátyás-téri városi házak keletkezése

Ha csak annyit mondanánk, hogy a Mátyás-téri városi házakat 1927-ben építtette Újpest városa, akkor sem az épületegyüttes hajdan volt és jelenlegi státuszát, sem ennek változását, sem belső életét nem érthetnénk meg. Ezért egészen röviden meg kell ismerkednünk azzal a szűkebb-tágabb társadalmi, politikai környezettel, amely a városi házak létrejöttét körülvette.

Újpest ebben az időben Budapest után az ország második leg-nagyobb városa volt. A népesség száma 1920-ban 56.489 fő, ez 1930-ig nagyon gyors ütemben, mintegy 20 %-kal /11.000 fővel/ növekedett. A népesség számbeli gyarapodása jórészt bevándorlásból adódott. A letelepedők részben ipari munkások voltak, akiket a gyorsan fejlődő újpesti ipar nyújtotta munkalehetőségek csábítottak ide a környező településekről és Budapestről. Másik részük Budapestről vagy a trianoni békekötés után elcsatolt területekről ideköltöző tisztviselő, kisiparos, kiskereskedő volt, akiket szintén az itteni kedvezőnek tűnő munkalehetőségek, a fővárosnál valómalivel olcsóbb megélhetési viszonyok és a főváros környékén való letelepedéshez nyújtott központi kedvezmények, hitelek vonzottak ide.

Ugy tűnik, hogy Újpest egész fejlődésében, társadalmi, politikai életében van valami speciális, a magyar városok fejlődésé-

től eltérő jelleg. Ennek csak a felületét jelzik azok a statisztikai adatok, hogy például amíg 1930-ban az ipari, kereskedelmi, üzemi munkából élők aránya Budapesten 61,6 %-ot tett ki, ugyanezek aránya Újpesten 79,8 % volt. De már a századfordulón az iparban dolgozott a lakosság 55 %-a, annyi, amennyi Budapesten csak 1920-ban. Újpest egy erős ipari munkásság és egy szintén nagyon erős ipari, kereskedelmi középréteg otthona volt. Ennek a középrétegnek a gerince az itt élő 11.000 zsidó, akik a lakosság 20 %-át alkották.

Újpest két világháború közötti politikai életét és ezzel együtt várospolitikáját, nagymértékben meghatározta a komoly, szervezett munkásbázzissal rendelkező Szociáldemokrata Párt /a szakmai szakszervezetekkel együtt/, és az SZDP-t is magába foglalo, de a zömében zsidó kis- és középpolgárságot képviselő liberális-demokrata blokk. 1922-ben, amikor Újpest visszanyerte a Tanácsköztársaság után felüggesztett autonómiáját, a képviselőtestületi választáson 55 képviselő került ki a liberális-demokrata blokk sorából /ebből 13 SZDP/, s így meghatározó erővé vált a száztageu városi képviselőtestületben. A százfős választott képviselőtestület megosztotta a város vezetését a szintén száztageu virilisták testületével - a virilizmus, vagyis a legnagyobb adófizető-képességen alapuló közigazgatási funkció Budapestén már az első világháború óta megszűnt -, de így is a 200 városatyából 136-an a liberális-demokrata blokk képviselői voltak.

Az 1929-es helyi választásoknál is az akkor 60 fős képviselőtestületben 38 helyet a liberális-demokrata blokk szerzett meg /ebből SZDP 18 fő/, és még az 1936-os képviselőtestületi választásokkor sem sikerült a liberális "baloldalt" háttérbe szorítani, sőt a választott 60 képviselő közül 52 fő volt - az akkori viszonyok között - "baloldalinak" tekinthető, a 60 virilistából pedig 30 fő.

A szociáldemokrata, liberális-demokrata képviselők a jobboldali - a harmincas évektől Endre László alispán és emberei befolyása alatt álló - megyei vezetés ellenében megpróbálták megősttük álló lakosság érdekeit képviselni, igényeiket ki-gyensúlyozottnan kielégíteni. Szerteágazó várospolitikai, szociálpolitikai tevékenységük része volt az ún. városi házak építtetése, létrehozása.

Újpest 1925-ben a város adójövedelmének terhére 3,5 millió aranykorona kölcsönt vett fel a New York-i Spencer Bankháztól. Részben ez a kölcsön képezte a pénzügyi fedezetét olyan várospolitikai szempontból fontosnak ítélt munkáknak, mint egyes utcacsatornázása, kikövezése, szülőotthon, járványkórház, szakiskolák és kislakások építése. A város tulajdonában lévő bérházak épületek

1923-ban a Gorovo utca 2-ben	- 3 földszintes épület,
	22 egyszobás lakással;
1925-ben az Irányi D. utca 3-ban	- 6 egyszobás épület,
	96 egyszobás lakással;
1926-ban a Baross utca 77-ben	- 2 földszintes épület,
	52 egyszobás lakással;
1927-ben a Mátyás téren	- 3 kétemeletes épület,
	130 egyszobás,
	24 kétszobás lakással.

Ez az összesen 324 lakás az 1920 és 1930 között Újpesten épült lakások 10 %-át tette ki.

A Mátyás-téri városi házak telkét már 1910-ben megvásárolta a város - egy gróf Károlyi által kezdeményezett parcellázás során -, a telket az építést megelőző időszakban közművesítették, a szükséges utakat megépítették. Az épületek mind méretüket, mind felszereltségüket, korszerűségüket tekintve kiemelkedtek az akkori újpesti épületek közül. Újpesten a földszintes házak építése a jellemző, a lakóházak 95 %-a ilyen volt; egyemeletes 4,5 %, és kétemeletes csupán 0,5 % /15 lakás/. Az épületek 79,1 %-át ugyan ellátták vízzel, de ezek 78,3 %-ában nem a lakásba vezették be a vizet, azért ki kellett menni a telken lévő kúthoz. Vízellátásos WC-t a lakások 53 %-ába szereltek, míg a Mátyás-téri városi házak mindegyik lakásában bent volt a víz és a WC is.

A városi házak építésének kettős szociálpolitikai indoka volt. Egyrészt megpróbálták ezzel enyhíteni a jelentkező tényleges lakáshiányt, másrészt az új lakások létrehozásával és bérük szabályozásával kísérelték meg "lenyomni" a lakáspiacon gyorsan felfelé mozgó lakbéreket, s ezzel az addig a magas lakbér miatt üresen álló lakásokat is bevonni a lakáspiacba. Természetesen ahhoz, hogy ezek a próbálkozások valóban eredményre vezessenek, sokkal nagyobb arányú városi lakásépítési tevékenységre lett volna szükség, amire viszont nem volt fedezet.

Kik kaptak a Mátyás-téri városi házakban lakást?

Újpest városa a huszas években nem rendelkezett nagyobb számú szükségjelű vagy valamiféle kislakás felett a már említett 324 városi házi lakáson kívül. Az igénylések az egyeskorok-rét építési akciókhoz kapcsolódtak. Így amikor 1926-ban döntés született a Mátyás-téri házak építéséről, akkor ezt meghirdették, és kifejezetten erre a házra vonatkozóan lehetett indokollással alátámasztott igénylést benyújtani. Az írásban benyújtott igényeket a városi elöljáróság megbízott tagjai felülvizsgálták, s a képviselőtestület tagjai döntöttek az igények kielégítéséről. A felylembe vett szempontokat pontosan nem sikerült rekonstruálni; arra csak az 1927-től máig is itt lakók összesetésele, s az ő elbeszéléseik alapján következtethetünk.

Ezek szerint fontos szerepet játszottak az ún. pártpolitikai szempontok. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a képviselőtestületben jelenlévő pártok próbálták a maguk emberei, funkcionáriusai számára minél több lakást megszerezni. Ez a jelek szerint leginkább a Szociáldemokráta Pártnak sikerült, melynek vezetői az egész építési akció során igen aktív szerepet játszottak. Az SZDP akkori újpesti titkára, Mihályi Ferenc képviselőtestületi tag, országgyűlési képviselő - aki igen nagy népszerűséggel és közéleti befolyással rendelkezett - hozta a ház tervét Bécstől, maga is idejött lakni, s több régi szakszervezeti, szociáldemokráta funkcionáriust juttatott itt lakáshoz. Így került ide például Baron Andor, az SZDP újpesti vezetőségének tagja, Piller Gyula szakszervezeti vezető, később az SZDP helyi szervezetének titkára, Blum János szakszervezeti, szociáldemokráta-párti vezető funkcionárius, stb.

Másrészt viszont a lakások nagy részét tisztviselők, városi alkalmazottak kapták. Pontos szerepet játszottak a személyes kapcsolatok, félig-meddig protekciók. A legalizált szempont ezekben az esetekben a biztos fizetőképesség garantálása volt. "Akárki nem kerülhetett ide, lumenproletárok nem voltak itti!" A városi alkalmazottakon, tisztviselőkön, szakszervezeti, szociáldemokráta funkcionáriusokon, és ezek ismerősein kívül fizetőképes munkásaládákat költöztettek ide; valóban domnánusan szociális szempontok alapján. Ilyen kiderített "szempont" volt a sok gyerek, a fiatal házasok különélése, családalapítási szándéka.

Végül is, annyi rekonstruálható, hogy a Mátyás-téri városi házak társadalmi, ökológiai státusza az építéskor és azt követően egy ideig magas volt. Ezt részben a környezettől elütő, az átlagos szintet meghaladó építési módnak, részben az ideköltöző városi lakosok tisztviselői státuszának köszönhetjük. A Mátyás-téri városi házaknak attól függetlenül alapvetően "tisztviselői telepek" jellege volt a környéken lakók szemében, hogy számos szociáldemokrata vagy szakszervezeti funkciót betöltő, vagy azt be nem töltő ipari munkás család is élt itt kezdetről fogva.

Meg kell jegyeznünk, hogy például az Irányi Dániel utcán városi házak ökológiai státusza kezdetről fogva merőben másképpen alakult. Ott inkább kaptak munkások lakást, és mind az ott élő munkások, mind az ott élő tisztviselők alacsonyabb státuszuk voltak a Mátyás téren lakóknál. Ezenkívül az ottani "háromgyomáros" szoba-konyhás /előszoba, kamra, WC nélküli/ lakásokkal rendelkező egyemeletes, gangos épületrészek aligha vehettek fel a versenyt a környék /persze szintén komfort nélküli/ kerétes családi házainak építészeti státuszával.

A Mátyás-téri városi házak régen és ma - egy lakó véleménye

A felmérésem során sok régi és új lakóval beszélgettem a ház életéről, a környékről stb. Egy 1927 óta itt lakó egyedülálló asszonnyal készült beszélgetés részleteit választottam ki, mert megítélésem szerint jellemzően fejezi ki a régi lakók véleményét a városi házakban lezajló változásokról.

"Ez a terület valamikor egy kukoricás volt. Mikor mi idekerültünk lakni, akkor még park sem volt, csak aranyosárga homok volt az egész. Ugyhogy amikor fűjt egy kis szél, akkor recsegett a padló mindenhol, mert padló volt, nem parkett. Csak mikor már a lakók beköltöztek, körülbelül két évig volt az, hogy nem volt semmi, a kerítés sem volt itt és aztán, amikor már jól fölérősítették itten, földet hordtak, trágyát hordtak ide több kocsival és jól fölásták, akkor hozták ide a fákat. Hát ez nagyon szép volt valamikor. És aztán kerítették le, aztán készült el a kerítés. Ez nem közös kert volt, ezt gondozták és ápolták. Volt itt parkőr is. Ez tele volt babarózsával, aranyesővel, itt volt jegenyefa vagy hat vagy nyolc darab, orgonabokrok, jázminbokrok. Azóta már nagyon tönkrement. És vigyáztak rá, telet volt virággal, csoportokkal, szóval, ez gyönyörű volt. Ma nincs, ma nincs. Elnezem fájó szívvél, hogy hogy mennek ma a gyerekek töredélni az ágakat.

Mikor mi ideköltöztünk lakni, akkor a házmeister... azok minden este szemeteltek, már értem úgy, hogy lefordították a szemetet minden lakásból. Minden héten lemosták a lépcsőházat,

minden héten ablakot pucoltak, lépcsőházi ablakot, locsolták a parkot, lesöpörték kora reggel a ház környékét és lelocsolták. Szóval, egész más volt, mint most. Most talán egy félévben egyszer ha lemosás a lépcső és a szemetet mi hordjuk le... Itt a házmeisternek kaput nyitni nem kellett, minden lakó kapott kapukulcsot. Most kaputelefont szereltek föld, de annyit ér, mint a nincs. Mindjárt fölmondta a szolgálatot, rá nem sokára, ahogy felszerelték.

Később aztán lett egy gondnoka a háznak, aki a tanács /város/ felé intézte a lakók kívánságait. A gondnok nem itt lakott, az a városi lakos volt tisztviselő és az ő rezortjához tartozott - más rezortokkal együtt - ennek a háznak a rendbentartása. Mindenhez, amit itt valaki akart alakítani, vagy talán nem is alakítani, mert az... nagyobb munkát nem, de ilyen kisebb munkákat igen... mindenhez a gondnokához, a gondnokhoz kellett beadni a kérvényt.

Amikor ideköltöztünk, akkor ez az utca megvolt végig, a Mildenberg utca, meg a Fűr István utca. De itt a kis református templom, ahogy van és a kórháznak a helye, egy nagy kukoricás volt. Harmadban vagy harmadikétben kezdték építeni a Városi Kórházat, itt a Baross-utcait. Addig ott egy nagy kukoricás volt, volt egy ilyen széles út benne, sokan azon keresztül jártunk be az Izzóba. A Mátyás tér is egy ilyen nagy homokbucka volt. Később építették ki, fásították és kerítették be, mint a járszöveget a gyerekeknek. Hátul szintén egy lakatlan rész volt, kukoricás a Klapka György utcától kezdve, amit 1930-ban kezdtek parcelálni. Akkor kezdődött ennek a résznek az építése. Nem tudom, hogy a város-e vagy a Károlyi, ezt nem tudom pontosan megmondani, csak ezekből a telkekből lettek aztán a kis családi házak, egész ki a földi utig.

Bevásárolni a piacra jártam, itt rengeteg üzlet volt. Ma nagyon rossz az ellátás ezen a téren. Sok a bezárt üzlet indokolatlanul. Hát itt volt háztartási bolt, megszűnt. Volt egy kis... ilyen rőtlex, bazárosfiú, megszűnt. Ugyhogy összesen van itt egy hentes, egy közért, akkor van a zöldség-gyümölcs, ott van a másik közért, aztán tovább nincs. Nincs trafik, nincs semmi. Volt itt trafik, volt minden. Most ha egy valami kell, egy csera vagy valami kell, akkor ki kell menni az Árpád utra. Régen mindent itt a közelben meg lehetett kapni. Hát itt volt öt hentes üzlet, volt három vagy négy fűszerüzlet, akkor volt ez a kis rőtlex, ahol mindenfélét lehetett kapni, volt két trafik. Szóval, nem volt gond bevásárolni. És a nagy-bevásárláskor kimentünk a piacra.

Itt mindenkinek megvolt a maga... - hogy mondtam - ... egyéniséghez, vagy vagy - hogy mondtam - gondolkodáshoz megfelelő szomszédja és azzal jártak össze, beszélgettek. Egyébként azonban, hogyha nem is túl egy gondolat volt, akkor is tisztelték, becsülték egymást az emberek és köztörtöttük egymást. Szóval, nekem ismeretlen az, ami ma van, hogy elmennek és nem köszönnének egymásnak. És ha szükség volt rá, akkor mindenki ment a másiknak a segítségére. Szóval - hogy mondtam -, emberségesebbek voltak egymáshoz, mint ma. Nem voltak olyan elzárkózottak és megosztottak, ha valakinek kevés volt. Ez körülbelül ötven óta van... Az nagy változás volt, hogy az emberek megszűntek azok lenni egymáshoz,

akik ötvenig voltak, mint lakótársak is. ...Ugye állások változtak meg, mindjárt más körülmények közé kerültek, akkor lakást változtattak. És jöttek is a helyükbe frissebbek, akik már másként viselkedtek, mint a régiak. Részen volt, aki felelemből, mindenki félt attól, hogy... "baleset" éri. Szóval, az egymást megirtsztelő szellemiség és segítőkészség ma már nemigen van itt sem. Az új lakók behúzták a... Mert nagyon-nagyon megváltoztak a lakók, összetétele."

A városi házak társadalma ma - a számok tükrében

1980 márciusában, áprilisában kérdőíves felmérést végeztem a Mátyas-téri városi házakban, melynek során lakásról-lakásra járva felvettem néhány - lakásra és lakóra vonatkozó - adatot. A felvétel során a kérdőíven túlmenően is gyűjtöttem információkat a megkérdezettekől. A vizsgálat második szakaszában néhány tipikusnak, reprezentatívusnak ítélt lakóhoz visszatértem, és hosszabb életút-, lakásút-intervjút készítettem.

A felvétel során 154 lakásból 27 lakásban /17,5 %/ nem jartam sikerrel; ezek adatai nincsenek meg, mert a lakók vagy elárkóztak az információnyújtás elől, vagy nem tudtak információátadni /süketnéma, súlyos beteg/, vagy nem tartózkodtak otthon /mert kórházban vannak, csak éjjel járnak haza, éppen most kálitöznek és még nem laknak itt stb./.

A megtekintett 127 lakásból négy, egyhelyiséges szuterén, melyeket a külön csoportba sorolt, lakott üzlethelyiségekkel együtt dolgoztam fel, mivel ezek merőben eltérő sajátságokkal, funkcióval rendelkeznek. Így az itt bemutatásra kerülő adatok a 154 lakásból 123-ra vonatkoznak.

Demográfiai összetétel

A 123 lakásból

34-ben /27,7 %/	1 fő lakik,
54-ben /43,9 %/	2 fő lakik, ebből 8 kétszobás lakás,
25-ben /20,4 %/	3 fő lakik, ebből 6 kétszobás lakás,
4-ben /3,2 %/	4 fő lakik, ebből 1 kétszobás lakás,
3-ban /2,4 %/	5 fő lakik, ebből 2 kétszobás lakás,
1-ben /0,8 %/	6 fő lakik, ebből 1 kétszobás lakás,
2-ben /1,6 %/	7 fő lakik, ebből 1 kétszobás lakás.

Vagyis a lakók	/a Pamutházban az arány
12,7 %-a /34 fő/ lakik egyedül	8,3 %
40,3 %-a /108 fő/ lakik kettesben	25,9 %
28,0 %-a /75 fő/ lakik hármasban	30,0 %
5,9 %-a /16 fő/ lakik négyesben	25,0 %
5,6 %-a /15 fő/ lakik ötösben	8,3 %
2,3 %-a /6 fő/ lakik hatosban	2,5 %
5,2 %-a /14 fő/ lakik hetesben	0,0 %
100,0 % 268 fő összesen	100,0 % 240 fő/

Az átlagos lakstűrség 2,18 fő/lakás, illetve 2,03 fő/szoba, ahol 2,18 fő/szoba a lakstűrség a kétszobás lakásokban, és 1,99 fő/szoba a szoba-konyhás lakásokban.

A családösszetétel a következő:

háaspár	25,2 %	/a Pamutházban
egyedülálló	27,6 %	
egyedülálló + testvér	4,0 %	
egy-generáció összesen	56,8 %	43,8 %
háaspár* egy gyerekkel	13,8 %	
háaspár két gyerekkel	1,6 %	
háaspár három vagy több gyerekkel	2,4 %	
egyszülős család	5,7 %	
két-generációs összesen	23,5 %	44,8 %
három-generációs	3,3 %	5,1 %
egyéb +/	16,4 %	6,3 %
mindösszesen	/n-123/ 100,0 %	100,0 % n-95/
+/Egyéb kategóriába soroltam azokat a családokat, ahol távoli rokon vagy albérlő /általában családtagként/, eltartási szerződéssel eltartó is lakik./		

A részletes kor szerinti megoszlás a következő:

-20	21-30	31-35	36-45	46-55	56-65	66-70	71-	Összesen
40	32	10	24	27	47	28	61	268 fő
14,9	11,9	3,7	8,9	10,1	17,2	10,4	22,9	100 %
/22,5/	/15,0/	/6,2/	/9,2/	/11,3/	/18,3/	/13,3/	/14,2/	Pamutház/

Az empirikus adatok alapján a Mátyas-téri városi házak társadalmának demográfiai összetételéről a következőket mondhatjuk.

A házra jellemző, hogy általában kevesen laknak egy lakásban; sok idős, nagyon öreg ember él itt, és kevés gyerekes há-

zaspár. Közlebbbről megnézve, azt tapasztaljuk, hogy a lakások döntő többségében /92 %-ában/ hármán vagy ennél kevesebben élnek. Legáltalánosabb, hogy ketten laknak egy szoba-konyhás vagy két-szobás lakásban. Ez nagyrészt a társadalom előregedésének a következménye. Az előregedés több okra vezethető vissza. Valószínűleg szerepet játszik ebben az, hogy a ház mintegy ötven éve épült, s még fiatal /vagy középkorú/ házaspárként ideköltöztek közül többen itt maradtak. Ugyanakkor régen sem volt itt jellemző a nagy család, a sok gyerek, és a "viszonylag kevés" gyerek fel-nőtt korában el tudott költözni innen, nem "ragadtak itt" családostul. Ezt mutatja, hogy az egész házban összesen négy olyan család található, ahol nagyszülő(k), gyerek(ek), unoká(k) /élnék együtt. Ma sem jellemzők itt a nagy, sokgyerekes családok, csak egy-egy három-, négy-, illetve ötgyerekes család él a házban. De az egy-, kégyerekes házaspárok sem jellemzőek a ház népességére, hiszen arányuk összesen 15,4 %. Így a "normál" kétgenerációs családok /háaspár gyerek(ek)/ aránya összesen sem éri el a családok egyötödét. Ez megmutatkozik a korszerinti megoszlásban is, ahol egyrészt a 21 évesnél fiatalabak, másrészt a 21-35 évesek aránya kb. 15 % körül mozog.

Tehát a házban nem kettő- vagy három-, hanem jellemzően egy-generációs családok laknak, idős, gyermektelen házaspárok és egyedülállóak. Az 55 évesnél idősebbek aránya 50,5 %, s ennek közel fele, tehát az összes lakónak majdnem egynegyed része elmúlt már 70 éves. Az egyedülállóak kb. kétharmada valóban egyedül is él a lakásban /arányuk az itt élő családokon belül 27,6 %/, míg kb. egyharmaduk vagy testvérrel, távoli rokonával vagy unokájával, illetve egy albérliével, eltartóval él együtt.

Ezért annak ellenére, hogy zömében szoba-konyhás lakások vannak itt, az átlagos laktsűrűség nem magas, 2,18 fő/lakás, illetve 2,03 fő/szoba. Jellemző, hogy a kétszobás lakások laktsűrűsége valamivel magasabb; ennek hátterére még vissza fogok térni.

Munkajelleg-csoport szerinti összetétel

A Mátyas-téri városi házban lakók korszerinti megoszlása megjelölnek az aktív-inaktív, illetve eltartottak arányában is. Érdemes azonban közlebbbről megnéznünk, hogy milyen foglalkozási struktúra jellemző az itteni népességre.

	Családtő	Egyéb családtag	Összesen	Fő			
	aktív nyugdíjas	aktív nyugdíjas	aktív nyugdíjas	összesen			
Értelmiségi /felsőfokú végzettségű/	1	5	8	1	9	6	15
Egyéb szellemi /adminisztratív/	2	20	18	9	20	29	49
Szellemi összesen	3	25	26	10	29	35	64
Közvetlen természetű /lelkiápoló	2	6	4	-	6	6	12
Szakmunkás	14	16	16	7	30	23	53
Betanított munkás	7	28	14	20	21	48	69
Segédmunkás	4	7	3	2	7	9	16
Fizikai összesen	27	57	37	29	64	86	150
BM, HM alkalmazott	-	4	-	-	-	4	4
Háztartásbeli	-	7	-	5	-	12	12
Egyéb összesen	-	11	-	5	-	16	16
Működésesen /fő/	30	93	63	44	93	137	230

A 268 lakó közül 38, vagyis 14 % nem rendelkezik önálló keresettel, még gyerek. A többi 230 lakó közül 137, vagyis 59,6 % nyugdíjas, és csak a fennmaradó 40,4 % /az összes lakó 34,7 %-a/ aktív kereső. A családokat tekintve ez azt jelenti, hogy a 123 családból háromszor annyi rendelkezik nyugdíjas családdal, mint aktív, dolgozó családdal. Az egyéb kereső családtagoknál fordított az arány, mert ott 1,5-ször annyi az aktív dolgozó, mint a nyugdíjas. Mind az aktív, mind a nyugdíjasok számán belül a jellemző munkajelleg-csoportok: az egyéb szellemiek, a szakmunkások és a betanított munkások. Az összes keresőn belül a legnagyobb az aránya a betanított munkásoknak /30 %/, akik többnyire már nyugdíjasok /70 %-uk/. A keresők közül csak az értelmiségiek és a szakmunkások esetében haladja meg az aktívok száma az inaktívokét, ami némileg illusztrálja azt a tényt - amely egy többdimenziós táblával is dokumentálható lenne -, hogy a Mátyas-téri városi házban egyrészt viszonylag fiatalabb /aktív/ szakmunkások, értelmiségiek laknak, másrészt viszonylag idősebb /inaktív/ segéd- és betanított munkások, adminisztratív dolgozók.

Ez részben szélesebb körű társadalmi, foglalkozási struktúrabeli változások következménye, részben viszont annak, hogy a szak-

munkások, értelmiségiek egy idő után elköltöznek innen, s az egyéb szellemiek, a szak- és betanított munkások maradnak itt, illetve költöznek ide.

Ezenkívül jellemző például az értelmiségi családfejével rendelkező 9 családra, hogy megfelelő koru gyermekeik mind egyetemre járnak, az ennél idősebb - még itt lakó - gyerekeik pedig szintén értelmiségiek. Az egyéb szellemi foglalkozásuaknál - mint láttuk - a nyugdíjasok dominálnak /22-ből 20 nyugdíjas/, kiknek közel a fele /9 fő/ egyedülálló tisztviselő, egynegyede /5 fő/ valakivel együtt élő, ugyancsak egyedülálló nő /13 fő/, illetve pedig idős tisztviselő házaspár. A betanított munkás családok esetében az aktív családfejével rendelkezőknél inkább a házaspár, az egy-gyerekes házaspár a jellemzőbb, míg a 28 nyugdíjas betanított munkás család közel fele egyedülálló nő /13 fő/, illetve egy lakásban valakivel élő, szintén egyedülálló nő /11 fő/. A segédmunkások esetében hasonló a helyzet: a 7 inaktívból 4 egyedülálló nő, 3 pedig valakivel együtt lakó, egyedülálló nő. A 4 aktív segédmunkás családból az egyik háromgenerációs család, a többi /egy-, három-, négy- / gyerekes házaspár. Jellemző a házban lakókra, hogy a segédmunkások a keresőknek csupán 7,0 %-át teszik ki, s a családfejeknek is csak 9,0 %-át. Még kisebb %-a közvetlen termelésirányítók aránya.

Meg kell jegyezni egyébként, hogy a BUVÁTI tíz éve végzett újpesti vizsgálatával összehasonlítva, itt az értelmiségi családok 5,2 %-kal, az egyéb szellemiek 22,4 %-kal, a fizikailag 6 %-kal alulreprezentáltak, míg a nyugdíjasok 45,6 %-kal felülreprezentáltak. De amíg a BUVÁTI felmérésében Újpesten a családok 5 %-ában nyugdíjas szellemi a családfeje, addig itt arányuk 20,3 % /s mint említettük, zömmel adminisztratív foglalkozásuak/.

Minden meghatározza mind a városi házban lakók lakóhelyéről alkotott, mind a környéken élőkné a városi házakról, az ott lakókról alkotott képét, ami nagyvonalakban úgy fogalmazható meg, hogy itt sok régi tisztviselő és "becsületes munkás" lakik, nem laknak itt "lumpen elemek", de a régieken kívül sok új /nem felnőttül fiatal/ család is él a házban, akik bizonyos változásokat hoztak magukkal.

A jövedelmi viszonyokról - minden részletezés nélkül - csak illusztrálásképpen bemutatok egy összevont adatsort, amely a pamutházi arányokat is tartalmazza.

Az egy főre jutó havi átlagos jövedelem:			
- 1500 Ft	9,0 %	/a Pamutházban	11,8 %
1501 - 2100 Ft	35,0 %		44,1 %
2101 - 2800 Ft	30,0 %		27,9 %
2801 - 3200 Ft	7,3 %		7,5 %
3201 - Ft	18,7 %		8,7 %
Összesen	100,0 %		100,0 %
	/n-123/		/n-93/

Honnan, hogyan jöttek ide a lakók?

Egy terület egységét - jelen esetben a Mátyás-téri városi házakat -, annak társadalmát, ökológiai státuszát véleményem szerint jól mutatja, hogy mikor, kik, hogyan, miért jutnak ott lakáshoz, illetve költöznek el. A következő elemzések ennek vizsgálatára irányulnak, annak tudatában, hogy az itt lezajló folyamatok végülis számomra jórészt megfoghatatlanok maradtak, mivel csak a jelenleg itt lakókkal kapcsolatban állnak rendelkezésemre információk, a már elköltözöttekről, elhunytakról nem.

Annál a kérdésnél, hogy honnan jöttek ide a lakók, előszörban az érdekel, hogy vajon milyen térbeli lakásutak bejárása jellemző a jelenleg itt lakókra. Hányan jöttek ide a közvetlen környékről, Újpestről, lakni; hányan Budapest más területeiről, illetve vidékről? Akik Újpestről vagy Budapest más területeiről jöttek ide, azok előzőleg hol laktak, illetve hol születtek? A tipikus lakásutak mögött tipikus térbeli mobilitási jellemzőket sejtettem.

A Mátyás-téri városi házakban élő családfejek több mint fele vidéken született, egynegyede Újpesten, és egynegyede Budapest más kerületeiben. A vidéken születettek közül 33 családfeje /26,8 %/ lakott már előzőleg Újpesten kívül, Budapest más területén. A "Vidék-Budapest-Ujpest-Ház" lakásút, mint fő tendencia, valamilyen formában minden itt lakó családfeje jellemző. Tehát nincs olyan, aki például a házban született volna, majd innen valahova elköltözött, s később ismét visszaköltözött volna. De olyan sincs, aki Újpestről vagy Budapestről vidékre költözött volna és onnan vissza, vagy akár olyan, hogy Újpestről Budapestre, s onnan Újpestre visszaköltözött volna, s most itt lakna.

A családfejek zöme /78 %/ Újpestről költözött be a házba. Egyharmad részük Újpesten is született, egyharmaduk vidéken, s onnan jöttek "egyenesen" Újpestre. A többiek vagy szintén vidé-

kiek voltak, s Budapest "érintésével" jöttek Újpestre, vagy budapesti születésűek, s úgy költöztek Újpestre. Újpesten kívül, Budapest más területéről a városi házakba csak 25 családfe /20,3 %/ jött, közvetlenül vidékről pedig egy családfe sem költözött ide.

A lakáshozjutás módjait szerint az összes családfeft tekintve viszonylag egyenletes megoszlást találunk. Legtöbben /30 %/ kiutalás útján kapták a lakást. Ha hozzászámítjuk a szanálás miatt ideköltözötteket /22,7 %/, úgy a kiutalással lakáshoz jutók alkotják a lakók többségét. Az örökléssel lakáshoz jutók is a családfe közel egynegyedét teszik ki, akárcsak a cserével idejöttek. Ebből túl sok - szerintem - nem derül ki a városi házakra vonatkozóan.

Próbáljuk meg a részletesebb táblázat alapján időrendben és lakáshoz jutási módokat szerint felépíteni az itt lakókról alkotott képünket! A 123 családfe közül 9 az olyan, aki még 1927-ben a felépülés idején kapta a lakást és azóta itt lakik. Rajtuk kívül még a várostól kapta a lakást 14 családfe, s 20 olyan családfe van, aki nem közvetlenül a várostól kapta a lakást, de ilyen szülőktől örökölte. Az itt lakók 35 %-a tehát közvetlenül vagy közvetve /örökléssel/ a város révén jutott lakáshoz. Öket nevezhetjük régi lakóknak. Az új lakók, akik a régiak szemében kívülről jöttek, azok, akik később tanácskiutalással kaptak itt lakást, nagyjából szanálás miatt, illetve akik cserével, eltartási szerződéssel, beházasodással szereztek itt lakást.

A ház 1927-es benépesítése után egy ideig nagyon kicsi kibeköltözés lehetett; ez inkább a harmincas években változott jellemzővé. Akkor is oly módon, hogy ha valaki kiköltözött, akkor a hátrahagyott lakást a város utaltatta ki a beköltözőnek /csere 1945 előtt itt nem volt/. 1945-ig 46-an költöztek ide olyanok, aki ma mint főbérfe még itt élnek. /Ez számunkra azt jelenti, hogy a 123 városi házi lakásból 46 lakás, illetve család esetében állnak rendelkezésünkre valami fajta információk a második világháborút megelőző időszakra vonatkozóan./

Egy másik tendencia, amit megfigyelhetünk, hogy a tanácskiutalás hatvanas évektől kezdve utalt ki itt lakásokat, a hetvenes évektől főleg szanáltak részére. Ennek feltétele az kellett, hogy legyen, hogy itt lakások üresedjenek meg, ami el-

sősorban a lakók elöregedése, elhalálozása révén következett be. Mint láttuk, a szanáltak szinte kivétel nélkül újpestiek voltak, vagyis megjelenésük a kerületben az utóbbi években lezajló szanálási folyamatra vezethető vissza. /Csak megjegyzem, hogy az 1945-1950 között szanálás miatt idekerültek tulajdonképpen nem szanáltak, hanem "kibombázottak"./

A népesség cserélődése tehát nagyjából az elöregedés következtében egyre gyakrabban megüresedő lakások tanácskiutalása révén megy végbe. Másik formája a cserélődésnek a lakásere. Ez az ötvenes évektől viszonylag egyenletesen, évente kb. egy lakást érint. A népesség elöregedésével kapcsolatos az is, hogy egy idő óta olyanok is főbérfekké válnak, akik előzőleg családfe voltak, és öröklik a lakást, s olyanok is, akik egy-egy öreg lakóval eltartási szerződést kötnek, s úgy jutnak önálló lakáshoz.

Ezek után arra voltam kíváncsi, hogy a leírt mozgások, cserélődések milyen változásokat idéztek elő a ház társadalmában. Például: megfiatalodik-e a népesség vagy sem; általában-e a családstruktúra, a foglalkozási struktúra, s ezek megragadhatók-e?

Ilyen szempontból figyelmet érdemel például, hogy jó rész a hatvanas évek végétől szanálás miatt idekerültek. Átlag 49 évesek voltak, amikor kapták itt a lakást. Tehát ez semmi esetre sem hat a népesség megfiatalodására irányába. A jelenség annak az általános tendenciának a lecsapódása, hogy a szanált idősök egy részét régi tanácskiutalásba helyezik /mert úgysem tudják megfizetni az új lakótelepi magas rezsit, nem is vállalják azt, "nem is érdemlik meg" stb./. /Csak megjegyzem, hogy szanáláskor sok kiskeresetű, alacsony kvalifikált családfevel rendelkező, sokgyerekes család sem új, lakótelepi lakást kap, s ez Újpesten is így volt; mégsem találkoztam a Mátyás-téri városi házakban egy ilyen családdal sem, míg a kerület határán lévő, sokkal alacsonyabb ökológiai státuszú Nagyvárad-utcai telepre több ilyen családot is költöztettek az utóbbi években./

A lakáscserével ideköltözők sem fiatalították meg a városi házi népességet. Átlagos életkoruk ideköltözésükkor 48,8 év, tehát inkább középkorúak és idősebbek cserélnek ide lakást. Az eltartási szerződés, a beházasodás révén örökölték szintén nem fiatalon, hanem 35-45 évesen költöznek ide. Egyedül az egyéb módon örökölték azok, akik természetesen még gyerekek, amikor ideköl-

tőznek. Hogy a ház népességének általános előregezésével szemben mégis /egyáltalán/ élnek itt középkorú és fiatalabb lakók is, az a tanácsai kiutalások következménye. Így az ideköltöző családok családfőinek életkora a költözéskor átlag 36,2 év.

De még mindig nem elég világos a kép, hogy tulajdonképpen kik laktak itt régebben /1945 előtt/, hogyan jöttek ide, és kik jöttek ide később, hogyan, miért?

Ezért először még közelebbről meg kell vizsgálnunk azt a 43 családfőt, aki közvetlenül vagy közvetve a város révén jutott itt lakáshoz. Azt találjuk, hogy a 43-ból 13-an városi alkalmazottak vagy hozzátartozók /feleség/ voltak. Van közöttük város-házán dolgozó tisztviselő, vágóhídi alkalmazott, házmeister, tűzoltó stb. Rajtuk kívül kaptak itt lakást nem városi alkalmazásban álló tisztviselők is /6 ilyen családfő található/; ők mind 1927 után kerültek ide. Ugyanezt a csoportot egészítették ki azok, akik bevallottan városi házi protekcióval jutottak itt lakáshoz /7 családfő/. Ők jellemzően valamilyen személyes szolgáltatás útján kerültek kapcsolatba egyes városi alkalmazottakkal /varrónők, fodrászok, kiskereskedők stb./.

Egy másik csoportot alkotnak azok /12 fő/, akik "minden esetben a már nem élő férj vagy apa /az SZDP révén kaptak lakást, mert valamilyen funkciót töltöttek be a pártban, vagy valamilyen szakszervezetben. Végül, 5 olyan családfő lakik a házban, akikről nem derült ki, hogy az említettek közül melyik csoportba tartoznak, vagy talán egyikbe sem tartoznak, "pusztán" szociális szempontok miatt kaptak a házban lakást.

Ezek alapján már nagyjából körvonalazódott, hogy a Mátyás-téri városi házban 1945 előtt hozzávetőlegesen kik laktak, hogyan kerültek ide. De kik jöttek ide 1945 után?

Ehhez közelebbről megnéztem a tanácsai kiutalással lakáshoz jutó családokat. Azt találtam, hogy ezek mindegyike gyerekes családlád. Ezt persze indokolja, hogy ők egy későbbi időszakban kapták itt a lakást, s a gyerekek /vagy egy részük/ még itt élnek. A másika oka ennek az, hogy a tanácsai kiutalásnál a gyerekek száma szempont az igények kielégítésekor. Jellemző, hogy a jelenleg a házban lakó egyenél többgyerekes családok mind tanácsai kiutalás útján kerültek ide. Több olyan család van, amely csak átmeneti lakásként kapta az itteni szoba-konyhát a tanácstól, s lakási igénylése még a tanácsnál van. Mások előzőleg átmeneti megol-

dásként nem a jelenlegi lakást kapták, hanem a házban lévő üz-lethelyiségek egyikét, s onnan kerültek állandó megoldásként a jelenlegi lakásba. Szintén jellemzőnek találtam, hogy a tanácsai kiutalással idekerült két- vagy többgyerekesek mind kétszobás lakást kaptak.

Mielőtt tovább vizsgálódnánk, megemlítem, hogy a szanálás miatt idekerült családok lényegesen különböznek a többi, tanácsai kiutalással idekerültöktől. A szanáltak, mint már szó volt róla, átlag tíz évvel idősebb korban jöttek ide. A 26 szanált család közül mindössze 4 a gyerekes házaspár, a többi egyedülálló nő /9 fő/, illetve valakivel együttlakó, egyedülálló nő /5 fő/, vagy idős, gyerektelen házaspár /7 család/.

Végülis azt kapjuk, hogy a város révén közvetlenül vagy közvetve lakáshoz jutottak elsősorban adminisztratív alkalmazottak és betanított munkások. A tanács révén beköltözők -kettő kivételével - fizikailag, illetve a BM vagy a HM alkalmazottai. A cserével és szanálással ideköltözők is elsősorban fizikailag, ezen belül is szak- és betanított munkások. Az öröklés az itt lakó ezillel foglalkozásnak és közvetlen termelésirányítók esetében játszik némileg fontosabb szerepet.

Utólag is hangsúlyozom - amiről már az elemzés elején is szó volt -, hogy ez a vizsgálódás a körülmények által meghatározott módszer miatt végülis nagyon "féloldalas", mert csak a beköltözésekre terjed ki, s csak a jelenleg is itt lakó népesség-re. Mindenesetre a Mátyás-téri városi házban jelenlegi társadalmáról így is bizonyos képet szolgáltat.

A házban belüli költözködések

Általában egy telep környezettel szembeni zártságát, belső strukturáját, hierarchia-rendszerét jól mutatja, hogy mennyire elterjedt a telepen belüli lakásváltoztatás; milyen mértékben tapad a lakásváltoztatás perspektívája a telepen belüli lehetőséghez; sikerül-e a telepleknek valamilyen sajátosság, nem legalizált előjogot kihasználniuk a telepi lakásokkal kapcsolatban; s a telepen belüli lakásváltoztatásoknak vannak-e jellemző irányai, továbbá hogy mely lakásokból "törnek ki", s melyek megszerzésére törekednek a telepen belüli költözködések. Ezek a költözködések gyakran együtt járnak azval, hogy egyes családok között rokonai kapcsolatok keletkeznek, illetve hogy külön lakás-

- Egy házaspár az Irányi Dániel-utcai városi házakban volt házfelügyelő. Onnan jöttek át ide egy szuterénbe /a házmaster-lakásba/ házfelügyelőnek, mert "itt több a pénz". Amikor gyermekük született, leadták a házmasteriséget és szereztek a házban a magasföldszinten naposabb, tágasabb szoba-konyhás lakást. Gyermekük növekedése miatt a házban a harmadik emeleten egy kétszobás lakásban lakó idős házaspárral elcserélték a földszinti lakást. Gyermekük azóta elköltözött, most a korosodó szülők lakják a két szobát.

- Egy lány kilenc éves korában, 1934-ben került ide egy szoba-konyhás lakásba, nevelőszülőkhöz. 1951-ben férjhez ment és elment Palotára a férjével egy üzlethelyiségbe. 1954-ben azonban visszaköltöztek a nevelőszülőkhöz gyermekeikkel. 1969-ben sikerült elcserélni a szoba-konyhás lakást a szomszéd idős házaspárral; így kerültek a kétszobás lakásba. Most már ők is korosodnak; ketten élnek a kétszobás lakásban.

Ezek után az érdekelte, hogy a ház szoba-konyhás lakásaiból jöve, illetve a más úton-módon idekerülők mennyiben változtatták meg az utóbbi időszakban a kétszobás lakásokban lakók összetételét, a lakások házon belüli társadalmi státuszát, s ez egyáltalán rekonstruálható-e valamennyire a jelenlegi információk alapján.

A felmért 19 kétszobás lakásból hatban olyanoknak laknak, akik már 1945 előtt is ugyanitt éltek. Közülük ketten régi szociálmunkrátk /az egyik a Mihályi család/, a több mind városi alkalmasított, illetve tisztviselő. Hat olyan család van, akik a házon belülről jöttek szoba-konyhás lakásból, ők szintén mind /már nyugdíjas/ szellemi foglalkozásúak.

Jött ide még két - szakmunkás családdal rendelkező - gyermekes házaspár a házon kívülről, lakáscserével. És öt olyan család van, akik a tanácsból kapták a lakást a hatvanas-hetvenes években, sokgyerekesek, a szülők alacsonyán kvalifikáltak /segéd-és betanított munkások/. Ők azok, akik miatt a házon belül a kétszobás lakásokban élőkről alkotott kép már változóban van; már nem azt mondják, hogy "a kétszobásokban mind vezető emberek laknak", hanem csak azt, hogy "azokat régen csupa fő... vezető ember, tisztviselő kapta".

Végülis három, viszonylag jól körülhatárolható csoport lakja jelenleg a kétszobás lakásokat: idős tisztviselő házaspárok,

akik még a várostól kapták a lakást; nyugdíjas szellemiek, akik előzőleg már a házban laktak, s úgy szereztek a lakást; fiatal, gyerekes segéd- és betanított munkás házaspárok, akik tanácskiutalással jöttek ide.

Az üzlethelyiségekben lakók

Mint már említettem, az üzlethelyiségek és az egyhelyiséges szuterének speciális helyzetűek; funkciójuk miatt egy - a ház többi részétől - teljesen különálló csoportot alkotnak. Ezért tárgyalom ezeket külön, ezért nem szerepeltek eddig a bennük lakók adatai sem.

A Mátyás-téri városi házakban kb. tíz egyhelyiséges szuterén található. Nem lehetett megállapítani, hogy pontosan mennyi, mert összesen csak négy ilyen "lakásba" sikerült bejutni, a többiben késő este sem volt otthon senki. Előfordult, hogy a szomszédok sem tudták megmondani: egyáltalán laknak-e a helyiségben. A szuterének alapterülete 13-15 négyzetméter, egy 1x0,5 méteres ablakon keresztül kapnak fényt, olaj- vagy villanykályhával fűtenek az itt lakók.

Üzlethelyiség 23 található a városi házakban. Ebből jelenleg hármat használnak eredeti funkciójának megfelelően. Van egy cipészműhely, egy fodrászüzlet és egy általános szerszámhely. Öt üzlethelyiség az IKV raktára, illetve üres, mert régen kiköltöztek belőle a lakók. A felmérés idején 15 üzlethelyiségben laktak, de ebből ötbe nem sikerült bejutni, mert lakója szinte soha nem tartózkodott otthon. Minden üzlethelyiséghez rövid betonut vezet a járdától, ajtajuk kinyitható vas-spaletta /hiszen eredetileg ezek nem lakások lennének/; hat-nyolc betonlépcsőn jutunk le a "lakásba", melynek padlója beton, ablaka nincs, alapterülete általában 15 négyzetméter /ebből 3 négyzetméter a lépcső foglal el/, vízcsap van a helyiségben, de a villanyt sokszor a lakók vezették be. A szuterénben és az üzlethelyiségben lakók kijárnak WC-re a számukra létesített, földszinten lévő négy illemhelyre /amelyet a Mátyás téren játszó gyerekek, ott tartózkodó felnőttek is rendszeresen igénybe vesznek/. Az üzlethelyiségek, a szuterének a tanácsnál szükségülásként vannak nyilván tartásban.

Ezekre a "lakásokra" jellemző, hogy fiatal, különélő, családalapító házaspárokat költöztet ide a tanács ideiglenes, átme-

neti jelleggel. Ha ezt elnevezzük "puffer-funkciónak", akkor a másik funkció, amint az üzlethelyiségek betöltének, az "elfekvő-funkció". Ez utóbbi három üzlethelyiségre jellemző itt a következőképpen:

- Az egyik üzlethelyiségben egy 87 éves egyedülálló, nyugdíjas, betanított munkás lakik 1975 óta. Hosszu ideig a nővérénél lakott egy kertes családi ház szoba-konyhás részében, de amikor a nővére elhunyt, akkor annak gyerekei eladták a házat, s így ő lakás, lakhely nélkül maradt. Nagy nehezen sikerült a tanácstól kiharcolnia ezt az üzlethelyiséget, ahol elvileg átmenetileg lakik, de nyilvánvalóan semmi reménye, hogy bárhol is kapna lakást. Mióta idekerült, nem járt a tanácsnál. Létkörülményei végzetes leromlásaként, státusza elvesztéseként éli meg jelenlegi helyzetét.

- Egy másik üzlethelyiségben egy egyedülálló, 70 éves nyugdíjas takarítónő él. Ő 1961-ben jött ide csere útján. Előzőleg a Temesvári utcában lakott szintén üzlethelyiségben a lányával. Amikor a lánya férjhez ment, akkor "kicsi lett" a helyiség, és sikerült megszerezniük ezt a nagyobb /15 négyzetméter/ üzlethelyiséget; az itt lakó cigány asszony ment át a Temesvári utcába. Később férjhez ment az anya is, s a fiatalok elköltöztek az újdonsült második férj lakásába. Nemsokára elhunyt az asszony második férje, így maradt egyedül itt. Belenyugodott jelenlegi helyzetébe. /Utolsó kísérellete az volt, hogy amikor a második férje eltörte a lábát és nem tudott kimenni az utcára, mert ahhoz fel kellett volna menni a hat-nyolc lépcsőfokon, akkor megpróbált egy lépcső nélküli üzlethelyiséget szerezni, de ez nem sikerült neki./

Végül, még egy üzlethelyiség van, ahol egy idős /61 éves/, egyedülálló, nyugdíjas tisztviselőnő lakik. Ő 1959-ben cserélte el előző szoba-konyhás lakását, mivel arra számított, hogy a tanács ugyanis megszűnteti hamarosan az összes üzlethelyiséget, és akkor majd kap rendes lakást. Azóta ugyanitt él... A felméréskor épp nem lehetett bemenni a "lakásba", mert eltörött a csatorna, és fél méter magasan állt a helyiségben a víz...

De nézzük tovább, kik laknak az üzlethelyiségekben! A 14 egyhelyiséges "lakás" - az ismertetett három kivételével - mindegyikében fiatalok laknak, összesen 34 fő. Ebből felnőtt, aktív dolgozó 21 fő, gyerekek 13 /legfeljebb tízévesek/. Egy gyer-

mektelen házaspár lakik itt, egy elvált anya a gyerekeivel, a többi vagy egy-gyerekes házaspár /hatan/, vagy kétgyerekes /hármán/. A férfiak közül hat szakmunkás, kettő-kettő segéd-, illetve betanított munkás. A nők közül négy-négy adminisztratív alkalmazott, illetve betanított munkás, három szakmunkás. Az egy főre jutó havi átlagos jövedelem 1500-2000 forint között mozog e családokban.

Négy család - talán furcsának tűnő módon, de jellemzően - albérliként lakik az egyhelyiséges "lakásban". Hogyan lehetséges ez? Például: az egyik ilyen a már említett elvált asszony, aki gyermekével lakik itt. 1974 óta egy 3x2 méteres, ablakatlan, víz nélküli szobában lakott újpesti albérliként hatvi 1000 forintért. Többször a gyámságához fordult segítségért, de mivel nem volt meg az öt éves budapesti tartózkodása, mindig elutasították. Az öt év eltelte után, tavaly kapta ezt a "lakást" albérliként, jóhiszemű jogcím nélkülként a gyámságától, mivel az üzlethelyiség főbérletje valóban nem lakik itt; elmebeteg, zárt osztályon van. Az asszony jelenleg a házmesternek fizeti a 24 forint lakbért, és a gyámságoságon keresztül fizet a főbérletnek 106 forint albérleti díjat. A villanyt ő vezettette be a "lakásba", a tanács elnökénél az üzlethelyiség végleges kiutalását kéri.

A többi albérlet is hasonló; a főbérlet valahova elávozott, börtönben van, s a helyiséget az albérletlakók lakják. A már főbérletként üzlethelyiségben lakók között is vannak olyanok, akik albérliként kezdtek itt és "kijárták" a főbérleti jogviszonyt. A négy albérliként lakó családon kívül a többiek tanácsai kutatással jöttek. Jellemző, hogy a családok átlagos életkora idekötözésükkor 25 év. Ugy tűnik, hogy az üzlethelyiségek valóban viszonylag ideiglenes lakásként funkcionálnak, hiszen öt olyan is található, amely éppen üres, mert nemrég költöztek ki belőlük, s szintén öt olyan üzlethelyiség van, amelybe 1979-ben költöztek be a jelenlegi lakók, tehát körülbelül akkor üresedhettek meg. Ezen az öt családon kívül a többi hat 1976 és 1978 között jött ide lakni. Ez azt mutatja, hogy valóban viszonylag gyorsan cserélődnek a lakók ezekben a helyiségekben.

Az itt lakók számára persze ez a családalapítás, a házasélet kezdeti periódusa, s így számukra elviselhetetlen az itt eltöltendő három-négy-öt év. Mindegyiknek van bent lakáskérvé-

nye, de a pontszámok, a sorsszámok nem sok jóval kecsesítették őket. Kezdetben még őrlőnek, hogy egyáltalán egy helyiséget kapnak, hiszen - mint a felmérés során kiderült - előzőleg többnyire munkásszálláson vagy albérteként laktak valahol, vagy családtagként mosókonyhában, sufniban - házastársuktól külön. Átlagosan három és fél év óta várnak lakásra beadott kérvényük alapján.

Talán kiderült az eddigiekből, hogy miért kellett a városi házak többi lakójától teljesen elválasztva tárgyalni az egyhelyiséges "lakásokban" lakók körülményeit. Az itt élőknek sem a házhoz, sem a házban régen és most lakóhoz nem sok közük van. Fiatalkoruk, családot szeretnének alapítani, tehát ők már - ellentétben az előző évtizedekben itt lakókkal - nemigen "törnek" a házban lévő régi szoba-konyhás lakásokra. Új, lakótelepi lakást remélnék.

+ + +

Végül még annyit a Mátyás-téri városi házakban lakókról, hogy a felmérés, az interjúk során az az általános kép alakult ki - ezt a számok is megerősítették -, hogy itt alapvetően az egyhelyiségeseket nem számítva/ "konszolidáltak", az átlagostól nem elütő módon élnek az emberek. Persze, sok jellegzetességgel letelepített találkozni, amelyekről a maguk helyén szóltam is, de végül is a Mátyás-téri városi házak már nagyrészt elvesztették hajdan volt speciális helyzetüket, magas státuszukat, tisztviselő-telep jellegüket. A régebb óta itt élők ismerik egymást, át-átjárnak egymáshoz, de szorosabb kapcsolat, kohézió nem köti össze őket, inkább élők a maguk életét.